

Jesus Atxari elkarrizketa

*

I M A N O L M U R U A U R I A

*

bederatzi seme-alaben artean bosgarrena, Jesus 1920ko maiatzaren 28an jaio zen Aretxabaletan. Errepublika etorri zenean 11 urteko mutikoa zen, eta gerra zibila piztu zenean, 16 urteko gaztea. Aita enpresario txikia eta zinegotzi monarkikoa izan zen Errepublika urteetan eta, gerra piztu zenean, erlijioa zela-eta, Francoren aldeko giroa bizi izan zuen etxean.

Ordurako Durangoko jesuitetan ari zen ikasle eta, gerra luze zihoala ikusirik, Belgikako nobiziatura bidali zuten aitak eta herriko apaizak 1936. urtean. Jesuita artean egin ziotuen Jesus Atxak hurrengo zazpi urteak: zazpi hilabete Belgikan nobizio eta beste hamasei hilabete Caracasko nobiziatuan, bi urte Kolonbiako Santa Rosako Seminarioan, eta beste hiru urte Bogotako jesuiten Unibertsitatean, Filosofia ikasketak egiten. Filosofia ikasketak bukatu zituelarik, jesuita izateari uztea erabaki zuen 1942an.

1943an, Caracasko euskal futbol talde baten aditzeak euskal erbesteratuei buruzko arrastoa eman ziolako, Venezuelako hiriburura egin zuen Jesus Atxak, bizimodu berriari ekiteko bide berrien bila. Ion Oñatibiarekin egin zuen han topo, elkarrekin bizitzen jarri eta, Oñatibiarekin elkarlanean, euskal kultur lanera hurbildu zen. New Yorkera joan zen Oñatibia 1945ean, eta Euskal Herrira itzultzea erabaki zuen Atxak. Elorrio hartu zuen bizileku, familia hara joana zen eta. Elorriar batekin, Juli Igarzarekin, ezkondu zen handik zortzi urtera, 1953. urtean. Lau seme-alaba dituzte.

▶ Imanol Murua Uria kazetaria da.

Abertzale eta euskaltzale itzuli zen Ameriketatik. Elo - rrioko jai egitarauetan euskarazko iragarki bat sartzen ahale - gintzea izan zen bere lehen «ekintza», eta Santa Agedako abesbatza antolatu eta baserriz baseri kantuan ibiltzea hu - rrengoa. Erresistentzia politikoan ere aritu zen geroago: EAJk herrietako Uri Batzarrak berrantolatzeari ekin zionean, esate baterako, Elorriokoa osatzen ezezik inguruetako hainbat he - rrietakoak antolatzen ere aritu zen.

1961ean Bilbora joan zen, Edili (Edicion de Libros) erakunde euskaltzalean lan egitera. Lan akademikoagotan aritzea nahi zuten nonbait Ediliko nagusiek, baina kultur sustatzaile eta, batik bat, ikastolen sorreren eragile aritu zen Jesus Atxa Edilitik. Bizkaian herriz herri ibili zen, ikastola sortzeko erabakia hartu zutenei aholkuak ematen batzue - tan, ikastola sortzeko erabakia oraindik hartu ez zutenak horretara bultzatzen bestetan. Durangoko Azokaren sorre - ran parte hartze zuzena izan zuen, eta haurrentzako hain - bat film euskarara bikoizten ere aritu zen, Xabier Kintana - rekin batera sarri.

Hamar urte egin zituen Bilbon, Edilin, eta 1970ean Iruñera jo zuen. San Fermin ikastolako zuzendaritza har ze - zan deitu zioten Iruñetik. Uxue ikastola zatitu berria zen, eta zatiketaren ondorioz sortu ziren Paz de Ziganda eta San Fermin ikastolak. Hamalau urte egin zituen San Fermin ikastolan, 64 urterekin erretiroa hartu zuen arte.

Ikastolen historian arakatzen dihardu geroztik, Nafa - rroako Ikastolen Elkarteko bere bulegoan agiriak eta agiriak bilduz. Nafarroako ikastolen historian ari da jartzen arreta berezia, baina Euskal Herri osoko ikastoletako dokumenta - zioa ere ari da jasotzen. Idatziak ditu Nafarroako hainbat ikastolen historia, hala nola Iruñeko San Fermin eta Jaso ikastolenak, eta Tafalla, Altsasu, Etxarri, Elizondo, Bera, Lesaka eta Lizarrakoenak.

Gurasoak zer girotakoak, zer lanbidetakoak zentuen?

Aita arrasatearra zen, Etxaluze baserrikoa. Orain ere baserria han dago zutik, dorre handi batzuen azpian, oso baratze politarekin. Herriaren sarreran dago, San Andres auzoan. Nire lehengusuak han bizi dira orain ere.

Ama bergararra zen. Bergarako sarrerako Ibratz baserrikoa. Gogoratzen naiz, sagastiz inguratua. Baserri hori galdu zen.

Biak baserrikoak ziren, baina herri ondo-ondoan zuden.

Aita Aretxabaletara etorri zen. Gu bederatzi anai-arreba ginen, denak kalean jaioak. Ni bosgarrena izan nintzen, lehendabiziko mutila. Ama nik hamar urte nituelarik hil zen. Gogoratzen naiz amari ebakuntza egin ziotela Donostian, San Inazio klinikan. Behin joan nintzen, eta orduantxe ezagutu nuen Donostia, eta hango argiak, eta hango tranbien tximistak eta... ikaratuta utzi ninduten. Klinikatik etorri eta laster hil zen ama.

Amaren oroitzapenik geratu zaizu?

Oso oroimen gutxi ditut. Oso onak, baina oso gutxi. Horrenbeste ginen eta denak sakabanatuta ibiltzen ginen, amaren oroitzapen oso zehatzik ez dut. Inpresio orokor on bat gelditzen zait.

Oroitzen naiz, adibidez, pilotalekuan genbiltzanean ama ikusten nuela leihoan, gaixo zegoenean, guri begira. Gure etxetik pilotalekua ikusi egiten baitzen. Orduan, alpargatekin ibiltzen ginen eta, pilotan alpargatak ez apurtzearren, amak ikusten ninduen-eta, ortosik jarduten genuen pilotan.

Ama klinikatik etorri eta etxean zela, *El Dia* egunkariako Aretxabaletako korrenpentsalak argitaratu zuen ama jadanik etxean zela, eta ni harro-harro sentitzen nintzen amaren izena egunkarian ikusita.

Monagilloa nintzen. Ama gaixo zegoen baina nik ez nekien norainoko larritasuna zuen. Hamar urterekin oso umeak izaten ginen, oraingoen aldean. Monagillo orduz txandaka egiten genuen. Niri egokitu zitzaidan azkeneko

meza, zortzi eta erdietakoa uste dut, eta meza amaitu eta apaizak esan zidan elizakoen bederatzi kanpaikadak jotzeko. Nik lagundu nion apaizari kalez kale. Orduan kalez kale joaten zen apaiza, pasatzean jendea belaunikatu egiten zen, eta batzuk atzetik etortzen ziren kandlekin. Eta aurretik, monagillo txikia. Horrelaxe egokitu zitzaidan nire etxean sartu eta amaren elizakoak egitea, ni monagillo nintzela.

Nolakoa zen zure etxeko giroa politikaren aldetik?

Politikarik batere ez zegoen etxean. Entzuna dut nire aita zinegotzi izan zela, Errepublika garaian, zer alderditatik ez dakit. Entzuna dut monarkikoa zela, baina ez karlista. Aitona bai, aitona karlista zen. Baina nik sekula ez nuen politika hitzik jaso etxean.

Nire aita 14 urterekin Arrasateko Union Cerrajera-n sartu zen, bere ofizioa ikasi, eta gero Aretxabaletan lantegia jarri zuten: Eizaguirre-Acha y Cia. Eizagirretarrak donostiarrak ziren. Gogoratzen naiz, bera zinegotzi zela, orduan izan ziren Errepublika garaian lehendabiziko grebak eta iskanbilak...

◆
republikarrek
gurutzeak eta
dena kendu
zituzten
eskoletatik»

Bestela ez dut politikarik ezagutu, baina euskaltzaletasuna berezkoa zen etxean. Hala ere, erdara ere sartzan hasia zen, arrebak maistra kanpoan ikasten ari zela eta. Gure joera kalean euskaraz egitea zen, sekula pentsatu ere ez erdaraz egiterik, baina eskolan den-dena erdaraz...

Dotrina ere bai?

◆
Errepublika garaian gurutzeak eta dena kendu zituzten eskoletatik eta orduan Elizara joaten ginen dotrina ikastera, eta hango apaiz batek den-dena euskaraz ematen zigun. Asko lagundu zidan dotrina euskaraz ikasteak. Liburu sendoa zen, izango zituen ehun eta ez dakit zenbat galdera, eta horiek denak buruz ikasteak pixka bat zaletasuna piztu eta gaitasuna eman zidala uste dut. Arrasateko elizbarrutiko artzapezak urtean behin inguruetakoa herrietako finalistei galderak egiten zizkigun pulpitotik, elizako bezperen ondoren: «Ea, 148. gal-

deral» eta *rast!* erantzun behar genuen jendearen aurrean. Gero sariak izaten ziren. Uste dut behin bizikleta bat irabazi nuela, dotrinarekin.

Dotrinako euskara, esaterako, zer euskalkitan zegoen? Arrotza egiten zitzaizun?

Bai eta ez. Nik erraz ulertzen nuen. Aretxabaletan bagenuen konplexua gure euskarari buruz. Eta gehien gustatzen zitzaigun euskara zen Gipuzkoako Tolosatik edo Donostiatik etortzen ziren predikulariena. Horretara eginak ginela uste dut.

Orduan eragin handia izan zuten Luistarrek Euskal Herri osoan. Euskal giroa sortu zuten eta eragin handia izan zuten, politikarako eta denerako. Bi jesuita ibili ziren hor buru, Jose Agirre eta Egibar. Euskaltzale amorratuak ziren; euskara jaso zuten, eta guri haien euskara gustatzen zitzaigun.

Luistarren eragin hori nola heltzen zitzaizuen?

Jendearen artean Luistarrak asko mugitzen ziren, Gipuzkoa aldean gehienbat. Luistarrak mutilen kongregazio bat zen, *Hijas de Maria* neskena zen bezala.

Luistarren artean Aretxabaletan Jesus Peña zegoen, langile eta euskal idazle. Gaztea eta fina. Gerra etorri zenean alde egin zuen gudari, Santander aldean zauritu zuten, eta gero goizetik gauera ospitaletik desagertu. Luistarrena ez zen elizkoitasuna bakarrik, baizik eta euskaltzaletasuna. 17-18 urteko jendea zegoen horien artean. Ni gazteegia nintzen eta ez nintzen sartu. Gero, gerrarekin, desagertu egin zen kongregazioa. Bi jesuitak ere Amerika aldera espulatsu egin zituzten.

Dotrinaz gain, beste ezer ikasten al zenuten euskaraz?

Raimundo Arrizabalaga organistak —Abadiñokoa, komentu batean apaiz— denoi solfeoa ematen zigun, *Solféo de los solfeos* ikasten genuen, buruz. Eta solfeoarekin batera, Azkoitiko hiru anaia apaizen bitartez —Larrañagatarrak— zenbait abesti euskaraz ikasten genituen. Sakristian aritzen ginen. *Binbili-bonbolo zela, Goiko mendian elurra dago...* Gero,

Aretxabaletan Otazu handikien garaje zahar batean antzerkiak egiten ziren euskaraz. Gogoan dut oraindik nire arreba batek antzezturiko *Lore bat loitan* izeneko ikuskizuna.

Errepublika garaiaz ari zara, ezta?

Bai. Baina gure etxean euskarari ez genion ematen politika esanahirik. Berezko zerbait bezala ikusten genuen, euskara berezkotzat jotzen genuen.

GERRAURREKO ARETXABALETA

11 urte zenituela etorri zen Errepublika. Aurreko garaia gogoan al duzu?

Oso iluna.

Zuk, mutikoa izanik, hori sumatzen zenuen, edo gero irakurritakoagatik esaten duzu hori?

Ez askorik, mutiko kontuak. Sei urterekin eskolara eraman ninduen arreba nagusiak, eta gogoan dut oraindik negarrez nihoala, eta ihes egin niola trenbide ondoko bi-dezidor estu batetik. Arrebak harrapatu eta eraman ninduen eskolara.

Pilotan asko egiten genuen. Pilotak geuk egiten genituen. Artistak ginen. Behin joan nintzen piano klasera eskua handi-handi nuela eta Arrizabalagak esan zidan, edo pianoa edo pilota. Halako batean utzi nion pianoari, eta pilotan segitu nuen. Futbolearen ere asko egiten genuen. Real Union eta Real Sociedad ziren aukerak. Ni Real Sociedadekoa nintzen. Eta gero, mila jolas.

Errepublika etorri zenekoa gogoratzen duzu?

Raimundo Arrizabalaga organistarengana joaten nintzen pianoa jotzen ikastera, orain Donostian jesuita den Loretxo Galdosekin. Nahiz Errepublika eguna izan, joan beharra genuen eta umore txarrez aurkitu genuen. Kalean zer gertatzen zen galdetu zigun. Beldur zegoen. «Si supieran los curas y frailes, la paliza que se van a llevar» eta horrelako abestiak kantatzen ari zirela, eta jendea pozik zegoela, eta txarangak... Klaserik ez zegoela eta joateko etxera, esan zigun. Nik Galdosi galdetu nion ea zer zen Errepubli-

ka. Eta erantzun zidan: «Lehen batzuk agintzen zuten, eta orain beste batzuk agintzen dute».

Gogoan duzu Errepublikaren etorrerarekin herrian zer aldatu zen?

Errepublika garaian, nahiz eta aita politikan sartua ez izan, euskaltzaletasuna, euskal giroa, ate azpitik sartzen zen haizea zen: kalean euskal abestiak zirela, euskal antzerkiak zirela... eta batzokiak hartu zuen horrenbeste indar... Zerbait egitea nahi bazenuen Aretxabaletan, derrigor bide horretatik jo behar zenuen, ez zegoen besterik egiterik: batzokia, Emakume Abertzale Batza... Nire arreba nagusia hasi zen Emakume Batzan lanean, baina hori berezkoa izan zen, bera zurrumbilo horretan harrapatua. Mutikook futbol ekiporako bandera bat egin genuen eta Irujok hitzaldi bat zuen Arrasaten eta bandera harekin, nahiz eta futbolekoa izan, eta ez ikurrina, joan ginen Arrasatera Irujori entzutera. Giroak bultzatuta, besterik gabe.

Aita, adibidez, zinegotzi zenez, Lizarrako Estatutua zela-eta Lizarran izan zen. Eta lehendabiziko aldiz politikaz zerbait entzun nion: guztiz liluratuta etorri zen Jose Antonio Agirrerekin. «Mutil gazte bat, eta nola hitz egiten duen!». Ez dakit zenbateraino bereizten zuen abertzaletasuna, karlistak eta abar.

Nire aita batzokira ez zen joaten, baina uste dut behin edo behin joaten hasia zegoela. Batzokien eragina asko zabaldu zen Errepublika garaian.

Tentsio garaiak ere bizi izan zenituzten.

Zera handia egoten zen, pintada asko eta. Eta grebak. Altxamenduak ere izan ziren. Kanpoko langileak ere asko. Nik beldurra pasatua dut: gogoratzen dut nire etxe aurrean langileak oihuka. Nire aita beti oso herrikoa izan zen, eta ez zuen izan halako arazorik, baina behin gogoratzen dut aitari sapai leihatilatik bultzaka ibili ginela, teilatura jaso beharrez, badaezbada ere. Irudi horixe dut buruan sartua.

Beste greba egun batean gogoratzen naiz, Arrasatetik etorri jendea, fabrika ondora jendea joan, ni mutikoa, eta

◆
«Euskal giroa ate azpitik sartzen zen haizea zen Errepublika garaian»
◆

aitak esan zidala: «Joan zaitetz eta begira ezazu zer egiten duten». Eta joan nintzen.

Hauteskunde egun batean Loiolara joan ginen. Uste dut aitak botatzera ez joatearren egingo zuela hori. Egun pasa joan ginen, herritik ihes egiteko-edo. Loiolatik gentozela, Bergaran jende piloak kalean, pasatzen uzten ez, eta jakin genuen eibartarrek plazan bertan hil zutela karlista bat. Autobus bat ere erre zuten, kiskalita ikusi genuen Espoioan. Aretxabaletara ere joaten ziren eibartarrak, pistola eta guzti. Propaganda egitera-eta asko mugitzen ziren eibartarrak orduan, batera eta bestera.

Errepublikazaleen sekularizazioak izan al zuen eraginik zuen Aretxabaletan?

Eskolan, Errepublika garaian, Konstituzio berria irakurtzen zigun maisuak egunero; behartu egingo zuten. Erlijiosoei eskola guztiak kendu zizkietela, eta jesuitak Espainiatik bota egin zituztela azaltzen zuten Konstituzioko artikulua irakurtzean, maisuak negar egin zuela gogoratzen naiz. Egunero hiru edo lau artikulua irakurtzen zizkigun.

Eta eskoletatik gurutzeak kentzea! Sozialistak-eta sartu eta gurutzeak kendu zituzten ikasgeletatik. Hori garai hartan sakrilegio izugarria zen. Horren «gaiztoak» ziren, hori zela-eta dut oraindik buruan sartua, eta ez beste ezergatik, *Urkiatxiki*-ren izena, gurutzeak kentzen beste batzuen artean bera ikusi nuelako. Izugarritzko inpaktua izan zen. Eta horrekin negozioa egin zuten denda batzuek. Gurutze txiki batzuk saltzen zituzten, eta denok paparrean gurutze txikia genuela joaten ginen eskolara.

Itzul gaitzeen etxeko girora. Euskal aldizkaririk jasotzen zenuten?

Bai. Uste dut gehiago zela erlijioagatik, euskaragatik baino.

Zeruko Argia-k ekartzen zituen euskal abesti batzuk solfeoaz; gustatzen zitzaizkidan. Aldizkaria erabat erlijio-soa zen. Iruñean botatzen zen, kaputxinoetan. *Arantzazu* ere hartzen genuen; orduan euskara ia batere ez zuen ekartzen. *Yakintza* ere bai, Aitzolena. Ahalegintzen nintzen bai-

na niretzako ulergaitz zen. Ez zen erlijiosoa, kultur aldizkaria zen, abertzale kutsukoa. Bi hilean behin ateratzen zen.

Aurretik beste egunkari bat hartzen zen, ez dakit zein, baina aitak aldatu egin zuen eta gero *El Dia* hartzen zen. *El Dia* abertzalea zen. Aldaketa hori zergatik izan zen ez dakit.

Sabino Aranaren argazkidun libururik ere ba omen zenuen etxean..

Vida Vasca aldizkariak ziren. Euskal Herriko argazkiekin eta oso polita. Lehendabiziko Aberri Egunean Bilbon 100.000 bildu zirela irakurri nuen han, eta aldizkari horretan agertzen zen Sabino Aranaren argazkia. Espetxean horrelako gauzek inpresioa egiten zidaten.

Aitari egunkaria irakurtzen zenion. Zergatik?

Ikusmen arazoagatik-edo. Berak letra handiak irakurtzen zituen eta hatzamarra ipintzen zidan: «hauxe irakur idazu». Hori izaten zen nire lana bazkalostean. Madrilgo Parlamentuko sesio guztiak osoan irakurtzen nizkion eta horrela enteratzen nintzen politikaz, nahiz eta niri Uzku-dunen gorabeherak gehiago atsegin izan.

DURANGON JESUITETAN

14 urte bete zenituenean, Eibarrera lanera joateko aukera izan zenuen.

Eizaguirre-Achak porrot egin zuen eta aitak tailer txiki bat ireki zuen, zerrailak, morrokoak, maratilak eta abar egiteko. Ni laguntzera joaten nintzen, pintzelarekin zerrailak margotu, liman ekin... Eibartar saltzaile batek ni Eibar-ko Armeria Eskolara eramateko proposamena egin zion behin aitari. Eskola amaitua nuen ordurako, 14 urterekin.

Apaizek nire etxean indar handia zuten, eta herrian ere bai, denean. Eta aitak apaizen bati azalduko zion kontua, zeren bestela ez dut ulertzen aldaketa hori, ni Eibar-ora ordeztu Durangora jesuiten San Jose ikastetxera eramatea alegia. Niri ez zidaten galdetu. Ez nuen iritzi propiorik. Durangora? Durangora. Nire anaia gazteagoa joana zen hara ordurako.

Eibar gorria bazen, Durango Vatikanoa omen zen...

◆
«Apaizek nire
etxean indar
rdia zuten, eta
errian ere bai,
denean»

Hala zen. 1934an joan nintzen. Durangon orduan horrenbeste komentu, horrenbeste fraile, horrenbeste monja... orain sine-tsi ezinezkoa da. Kontuan hartu behar da orduan Aretxabaletan kalean lau apaiz zeudela, eta gero auzo bakoitzean apaiz bana. Durangon areago. Durango oso kontserbadorea zen, karlista herria. Halakoa zen Bergara ere, baina Bergara baino askoz geldiagoa zen Durango, oso elizkoia. Orduan ez zegoen horrenbeste industria.

Aretxabaleta herri txikitik Durango herri handira ere aldea egongo zen.

Baina gu ez ginen atera ere egiten kalera. Noizbehin-ka, denok koadrilan Garai eta Abadiño aldera, paseatzera, kangreju batzuk harrapatu eta etxera.

Irakasle euskaltzalerik bazen Durangon?

Olasagasti eta Goenaga jesuitek, batez ere, eta bertako nagusi zen Areitiok ere, euskararen aldeko jarrera zuten. Hor euskal giro bat bazegoen jesuiten artean, bazeukaten zerbait, eta aldizkari batzuk pasatzen zizkidaten euskaraz. Ez dakit beraiek nigan zaletasunen bat sumatu ote zutelako, edo beste mutikoen artean euskara gehien nik egin, edo erdaraz gaizkien egiten nuelako izango zen.

Latina ikasten hasi eta laster hasi nintzen latineko Eneida euskarara itzultzen. Ez irakasleen aginduz, nire go-goz. Gero, maiatzeko azken eguneko jaialdian, kanpoko jendea ere etortzen zen jaialdi horretara, eta behin behintzat Ama Birjinari neronek euskaraz egindako olerkiak deklamatu nituen jendearen aurrean. Ez dut sekula ezer gorde. Hor zaletasun bat piztu zitzaidan.

Areitio honek salaketa bat izan zuen, mendigoizaleak bezala izan behar genuela esan zigula eta. Mendigoizaleek orduan beste konnotazio bat zuten eta Durangoko karlistak, hori jakinik, Areitioren kontra hasi ziren.

Behin, bazkaltzen ari ginela, abisatu ziguten Polizia zetorrela eta euskarazko liburu guztiak gordetzeko, bako-

tzak ikusiko zuela zer zuen, eta bazkaria bertan behera utzi eta jaiki ginen, bakoitzak berea gordetzera.

Baina Errepublika garaian ez zen libre euskal liburuak izatea?

Ez, ez. Hori pentsatzen du jende askok. Errepublika garaian zer lan eta zer borroka izaten zen sozialistekin eta Gestorekin... Adibidez, Bilbon bertan lehendabiziko ikastola izan behar zena zabaltzeko, Udalari dirulaguntza eskatu eta ukatu egin zion.

Baina Polizia eskolara etorri, liburuak ezkutatu... horrenbeste bai?

Bai, bai. Jesuitak ere hor ibili ziren, beren gauzak ezkutatzen. Bruñoren geografian Euzkadi agertzen zen, maparekin, eta Katalunia... eta Poliziak testu guztiak eraman zituen.

Euskaraz zerbait idatzi zenuela esan duzu. Non ikasitako grafiarekin?

Orduko irakurketetatik edo.

Zer irakurtzen zenuen garai hartan?

Durangoko jesuitetan, jatorduan beti irakurri egiten zen eta, hasieran, bost minutu, beti euskaraz irakurtzen zen. Irakurri behar genuenok prestatu egin behar, aurrez. Horrela irakurritakoen artean, Kirikiñoren *Abarak* liburuarekin gogoratzen naiz.

Navarro Villosladaren *Amaya o los Vascos* ere irakurri nuen garai hartan, Aretxabaletara oporretara etorrita. Gas-teizen ikasten ari zen batek ekartzen zizkidan halako liburuak. Arturo Kanpionenak ere bai. Liburu horiek eragin handia izan zuen nigan.

GERRA, DIBERTIMENDUA

Oporretan Aretxabaletan zeundela, gerra piztu zen.

16 urte nituen, baina oso ume nintzen. Gogoratzen naiz noiz jakin nuen Afrikan matxinatu zirela militarrek, hilaren 17an iluntzean, kalean. Hurrengo egunean, igan-

dean, kanpoko batzuk pistolarekin agertu ziren kalean. Igandeko arrokekin ginen, zapatekin, eta hiru edo lau lagun Aretxabaletatik Arrasate aldera gindoazela, Arbizelai ondoan, herriko erdaldun batzuk, ezagunak baina kanpotik etorriak, pistolarekin ikusi genituenean, beldurtu eta ibaia zapata eta guzti zeharkatu genuen.

Gau hartan Filco irratia ipini, eta gau osoa egon nintzen iratzarrik ea ezer ateratzen nuen argi gertatzen ari zenerari buruz.

Gasteiz militarrek berehala hartu zuten, eta kamioikada jende abiatu zen, eskopetekin eta, Gatzaga gainetik zehar Gasteiz hartzeko asmotan. Sozialistak eta denetik. Batzoki ingurukoak geldi zeuden oraindik. Gero, Donostiara ere jendea behar zela, eta jendea hara ere bai, beren gozoz, batere antolatu gabe. Aurrerago, gauetan herria zaintzeko txandak antolatu ziren, eta hor hasi ziren herritarrak ere mugitzen, gauez guardiak egin eta katuren bat sumatu orduko tiroka.

Herritarren batzuk beste aldera, Gasteizera, pasatu ziren frankistengana. Beste batzuk Urbian harrapatu zituzten, eta herrira ekarri. Eskola espetxe bihurtu eta han sartu zituzten Francoren aldeko izan zitezkeen dozena bat. Etxean aitaren komentarioak eta gogoratzen ditut... Atxilotuen artean apaiz bat bazegoen behintzat, Don Simon Arientzakoa.

Zelaiaundira joan eta han egoten ginen begira. Jenderik ez genuen ikusten, baina bai lauzpabost lekutatik, Aizorrotz aldean, bonba-sua ateratzen. Bonbak non leheritzen ziren ere ikusten genuen, Eskoriatza aldeko baserrietan. Eta geure begiz ikusten genituen baserritarrak korrika, batetik bestera.

Igande goiz batez jendea ikaturik zegoen, Bidania hartu zutela erreketek beste aldetik, berehala zeudela hemen, hurbiltzen ari zirela...

Zure 16 urteko begi horientzat, zer zen gerra? Tragedia bat edo jolas bat?

Guk primeran pasatzen genuen. Hildakorik ez genuen ikusten. Kea eta jendea. Dibertimendua zen.

Baina, hurbiltzen, hurbiltzen, eta herrian bertan laster bala galduak hasi ziren. Etxean aita kezkatuta zegoen:

bilera egin zuten gure etxean, eskolan atxilotuta zeudenei buruz. Erreketeak sartuz gero, ea nor zen horien erantzule, eta libre utzi behar zirela besteak sartu orduko. Atxilotuak Bilbora eraman behar zirela zioten sozialistek.

Eta azken orduan FAIko anarkistak etorri ziren Pasaia-tik eta herria hartu zuten. Orduan bai nabaritzen zela tentsioa bi taldeen artean, herrikoen eta kanpokoaren artean. Elkarren kontrako gerra zen, eta presoak tartean. Gau batez, herriko argiak itzali, denak autobus batean sartu eta Bilbora eraman zituzten. Eta eraman zituztenetik bat hil zen, Aretxabaletan aspalditik bizi zen errusiarra, errusiar txuria, Errusiako Iraultzatik ihes egindako bat.

Behin, aitarekin perretxikoetara joan nintzen Apotza aldera, Araba alderantz, gerra hasi eta gutxira. Nik ez dakit perretxikorik batu ere egin genuen. Eta aitak esan zidan, bestaldera pasa zen bati buruz, «hura seguraski hemendik pasako zen». Etxera itzuli ginenean arrebak oso ikaraturik zeuden, gure zain. Aitaren asmoa nirekin bestaldera pasatzea izango ote zen zalantza dut oraindik.

Etxean gerrari buruzko jarrera argirik ikusten zenuen?

Francoren aldeko jarrera zegoen, baina dena erlijioagatik zen. Nire etxean Francoren alde ez, Jesusen Bihotza-ren alde zeuden.

Eta zure baitan?

Garcia Etxabe teologia ikasten ari zenak esandakoak begiak ireki zizkidan, edo barneko kezka argitu. «Lehengoak txarrak zirela? Hauek askoz txarragoak!». Aretxabaletan, lehengo fusilatu zutena, herrian zegoen gizonik onena izan zen: Akizu, ELAko buru zena. Oso ezaguna zen eta horrek ikararen bat sortu zuen etxean.

«Hemen zer gertatzen da?», «esan egin beharko zaie hanka sartzen ari direla», «a zer disparteal!»... Gure etxean aitaren lagun batzuk horri buruz ibili ziren hizketan. Ez dakit azkenean erreketean buruari zer-bait esan ote zioten, baina frankistek berehala pregoi bat

◆
«Francoren aldeko jarre zegoen etxea baina dena erlijioagatik zen»
◆

eman zuten esanez norbait hasten bazen kexatzen agintarien jokabideaz, bera ere espetxeratua izango zela.

Herria frankisten esku zegoenekoaz ari zara. Gogoan duzu frankistak sartu zirenekoa?

Goiz batez jaiki eta entzun nuen goizean Aretxabaletan bertan izango zela borrokarik handiena, eta jendea alde egiten ari zela. Izugarrizko mugimendua. Jendea ihesi, herria husten ari zen. Aitak etxean geratzen zela esan zuen, eta arreba nagusia aitarekin. Beste denok Gellauko baserri batera. Eskoriatzako auzoa da baina Aretxabaleta ondoan dago, Aramaio alderantz. Irailaren azkenerantz zen hau.

Lekurik txarrenera joan ginen. Frontea bertan zegoen. Baserria jendez beteta. Baserritik ikusi genituen hiru hegazkin aleman pikadan jaisten. Sekula ez dut horrelakorik ikusi. Alde batean frankistak zeuden, bestean Muru eta Galartza aldean errepublikazaleak, eta elkarren beldurrez, gau osoa elkarri tiroka pasatzen zuten, ametrailadoraz, itsu-itsuan. Gu sabaian lotan, eta balen ziztua entzuten genuen belar artean.

Ni aspertu egiten nintzen baserrian, eta etxera nindoa-la esan nuen. Hiru ordu laurdeneko bidea, erreka zulo bate-tik. Marmita bat esne eman zidaten hangoentzat, eta joan nintzen. Bala baten ziztua bertan-bertan entzun, beldurtu, eta baserrira itzuli nintzen. Gero, Aretxabaletake ezagun bat herrira zihoan mosketoi eta guzti, eta haren alboan ziurrago sentitzen nintzenez, horrela herriratu nintzen.

Ate guztiak itxita zeuden. Pelotoi batzuk baino ez ziren ikusten herrian. Asturiarrak ziren, errepublikazaleak herrian oraindik. Frontera zihoazten ilaran, eta gogoan ditut oihu batzuk, «Que vamos a la boca del lobo!», zioten. Etxeko atea jo, arrebak ireki, eta aitak egundoko errieta: «Nola etorri zara orain?». «Ikusi zaitu inork?». «Ikusi bazaituzte zure bila etorriko dira eta frontera eramango zaituzte!». Nire lagun bat, Pako Altuna, eraman berria zuten nonbait, horrelaxe, kalean ikusita. Frontean hil zuten berehala. Hamazazpi urterekin normala zen, eta nik hama-sei... Ez nekien ikusi ote ninduten. Arrisku hori zela eta, berriz baserrira joateko esan zidan. Arrebak lagundu zidan. Bonbak, obusak eta pasatzen ziren gainetik, gu erreka zu-

loan gindoazela. Ez nuen, beraz, Aretxabaletan nola sartu ziren ikusi. Baserrian geunden.

Frankistek herri bat hartzen zutenean kanpaiak jotzen zituzten, eta Apotzako kanpaiak entzun genituenean, niri eta nire adineko beste pare bati agindu ziguten Apotzara pasatzeko. Ilunez atera eta goizaldean ailegatzeko. Bidean ikusi genituen sei hildako, kareaz estalita. Ez dakit nongoak ziren, baina Francoren kontrakoak ziren. Baserrian esan ziguten «¿Quien vive?» galdetuko zigutela, eta guk «España» erantzuteko. Aurkitu genituen militarrak eta hori guretzat garrantzitsua zen, oso inportanteak ginen. Uste dut ez genuela «¿Quien vive?» eta horrelakorik entzun eta ez genuela ezta ere «España» esan beharrik izan. Normalagoa izan zen enkontrua. Galdera batzuk bai, nondik gentozen eta abar.

Haiekin egon eta Aretxabaletan aurkeztu behar genuela komandantearen aurrera. Aretxabaletara gentozela ikusi genuen abioi zahar bat, errepublikanoena, Aretxabaleta bonbardatzen. Jaitsi herrira, eta beste hildako bat ikusi nuen baserri baten ondoan. Gerra giro horretan, ez zuen asko inpresionatzen, egiatan. Komandanteak notak hartu zituen, eta etxera. Baserrian geratu zirenak handik gutxira etorri ziren, baserria ere nazionalek hartu zuten eta.

Herri guztia zegoen kamioiz beteta, janariz beteta, edariz beteta, hango suministroa eta... Nafarroako ogi zuria, zer ogi gozoa!

Gerra giroak gerra santuaren kutsua ez al zuen hartu orduan?

Erreketeak, bai, beti mezatan eta prozesiotan ibiltzen ziren. Goizeko mezaren ondoren abiatzen ziren Untzilla aldeko frontera.

Hasieran erreketek, gero falangistak.

Militar asko ere baziren erreketekin batera. Eta gero, bai, falangistak. Falangistak gutxiago ziren, baina aginte handia zuten. Oso harroak. Fusilamenduak asko ez ziren egon, baina Arrasaten hiru apaiz fusilatu zituzten. Garai hartan, hiru apaiz fusilatzea herritarrentzat gogorra zen. Nik francotarrekin hilabete baino ez nuen egin Aretxaba-

letan, Belgikako jesuitetara joan nintzen-eta. Belgikara joan baino lehenago, Larrañaga apaizak —euskarazko abestiak erakusten zizkidan azkoitiarrak— kartatxo bat eman zidan bere anaia jesuitari eramateko, eta uste dut hala eraman nuela hiru apaiz horien fusilatzearen notizia Belgikara.

Euskara desagertu egin zen Aretxabaletatik egun haietan?

Nik segituan aldegin nuen, hilabetera. Ez nuen ezagutu gerraondoko Aretxabeleta. Gauza batzuk bai: etxean bandera espainola jarri nahi ez zuten emakume batzuei ilea moztu zieten falangistek, eta gero herrian kamioian paseatu.

Militarrak udaletxean instalatu ziren, eta udaletxe ondoko denda bat errekisatu zuten. Dendak biltegia zuen eta, behin, atzetik sartu eta gailera batzuk atera genituen, pazientziak eta horrelakoak. Gero kale baserri bateko ukui-lura joan eta han jaten genituen guztiak. Berriro joan, eta berriro, eta gero eta gauza gehiago ateratzen genituen. Izugarrizko almazena egin genuen ukuiluan. Eta arratsalde batean briskan aritu ginen: irabazten zuenak bi baso, eta galtzen zuenak bat. Edari gozo bat. A ze mozkorra harrapatu genuen! Denok erori ginen, eta denok etxean falta, ilundu zuenean. Jendea bila hasi eta azkenean topatu gintuzten. Etxean arrebak lotsaturik, tartean hiru anaia ginen eta.

Hurrengo egunean aitagor sekulako sermoia bota zidan, inoiz baino serioago: gerra garaian militarrei lapurtzea gogor zigortzen zela eta abar. Gero elizara monagillo joan eta han ere sermoia. Apaizak aginduta, militarrengana joan behar izan nuen barkamena eskatzera.

BELGIKARAKO AUKERA

Belgikara joateko aukera nondik nora sortu zitzazun?

Bergarako Agirreolearen gutun bat jaso genuen etxean. Gerra zela-eta Belgikako Tournai herriko Nobiziatua hutsik gera ez zedin eta hari jarraipena emateko batzuei hara joatea proposatu ziguten. Aitak berehala baietz, gerra luze

zihoala eta ni handik ateratzeko bidea zelako, sasoian aurrera nindoan eta. Iruñera joateko agindu ziguten. 10-15 lagun ginen Iruñean biltzekoak. Francoren aldeko batek eraman ninduen kotxez Iruñera. Handik goitik Iruñeko argiak ikusi nituen: a zer ikuskizuna!

Gerra giroa Iruñean ere.

Gaztelu enparantzan bozgoragailuak ipinita zeuden, gerra berriak ematen: «Nuestras tropas avanzan por Navalcarnero»... gogoratzen naiz. Dena bandera espainolez beteta. Ez dakit zenbat denbora egin genuen han, etxe batean, denak elkartu artean.

Autobusez joan ginen Dantxarinetik, falangista, erreketete eta soldaduz betetako autobus publikoan. Inportantea sentitzen nintzen estranjeriara gindoazelako, harro nengoen. Eta halako umiliazioa sentitu nuen, gure zorroak lurrean utzi, karabineroak aztertzen hasi eta batek esan zuenean: «Dejales, que van para frailes».

Muga pasa eta gero, trenez joan ginen.

Denak Euskal Herriko jendea?

Bai. Francok harrapatutako lekuetakoak: Gasteizkoak, Irungoak, Donostiakoak, Bergarakoren bat ere bai... Bilbokorik ez.

Zer moduzko bizimodua zenuten Belgikako Nobi-ziatuan?

Geldia eta iluna. Belgika berez iluna da. Heldu ginean, dena kendu ziguten: ez erloju, ez diru ez zigarrorik... ezer gabe gelditu ginen. Ipini ziguten lagun instruktore bana, ikaskidea, urtebete nagusiagoa, eta hark erakutsi behar zigun zer egin eta nondik nora ibili behar genuen.

Denak espainolak. Euskaldun batzuk baziren, baina euskararik ez zen han entzuten. Dena erdaraz, euskaldunen artean ere. Baina hori naturala zen niretzat orduan. Atean egoten zen lego batekin uste dut euskaraz egiten nuela. Eta beti izan dut aldean, uste dut, euskarazko libururen bat.

Beste mundu bat zen. Ez geneukan kanpoko berririk. Ibilaldiak egiten genituen astean behin, beti hirunaka.

◆
Nobiziatua beste
bidu bat zen. Ez
zukan kanpoko
berririk»

Inozenteak, linboan bizi ginen. Otoitz egin, platikak entzun, irakurri, garbiketak eta lanak egin, sukaldean patatak zuritu... linboan. Belgika ezagutu ere ez, beti han barruan.

Belgikan zazpi hilabete egin zenituen, eta frantsesik batere ikasi ez.

◆
Ez ginen ateratzen. Jesuitek hiru proba izaten dituzte Nobiziatuan. Bat, hilabete eskean egin behar duzu, herriz herri, hirunaka. Beste hilabete ospitale batean gaixoekin. Eta gero, hilabeteko gogo jardunak. Eskean ez ginen ateratzen frantsesik ez genekielako, baina beste bi probak egin genituen. Baita ere, bereziki garizuman zilizioa eramaten genuen iztarrean loturik eta ipurdi atalak ere astintzen genituen korapilozko soka batekin.

Ospitalekoa markes batekin egin nuen. Gure artean markes bat zegoen Nobiziatuan: Marques de Acillona handikia. Ezkondua, alaba galdu zuten hondartzan, eta senar-emazteek bata jesuita eta bestea monja sartzea erabaki zuten. Gurekin, mutikoekin, ibiltzen zen, eta gure bizimodu eraman behar izaten zuen.

Aretxabaletan zinenean prentsaren bitartez jasotzen zenuen informazioa. Belgikan ez zenuen sentitzen horren beharrik?

Behin hirunaka paseoan genbiltzala, ikusi genituen eliz atarietan oharrak esanez euskaldun mutiko-neskatoak zetoze eta, norbaitek etxean hartu nahi bazituen, izena emateko parrokiari. Hortik hartzen nituen gertatzen ari zeneri buruzko susmoak, baina inorekin komentatu gabe.

Han barruan ez genuen ezeren berririk izaten: ez inor hiltzen zenik frontean, ez Gernika bonbardatu zutenik, ez francotarrek Bilbo hartu zutenik... Ez ziguten ezertxo ere esaten. Jatorduko irakurraldian, norbaiten senideren bat hil bazen, hurrengo meza haren alde izango zela esaten zuten, baina nola hil zen eta abar ez.

Ordura arte jesuiten probintziala izandako Rufo Mendizabal donostiarraren ordezkari Ponce izeneko kanariar bat

jarri zuten nagusi, francotarren indarrez. Jesuiten artean ikara sortu zuen erabaki horrek. Behin etorri zitzaigun Ponce Belgikara, eta buruan grabatuta gelditu zitzaizkidan bere hitzak. Bera zela nagusi esan zuen, eta Alsazia alemana denean, Elizak gotzaina alemana jartzen duela, eta Lorena frantsesa bada, gotzaina frantsesa dela. Eliza egokitzen da dagoen egoerara. Elizak ez duela eztabaidatzen Euskal Herriak askatasunerako eskubidea duen edo ez, baina gaur egoera horrelakoa dela, eta Eliza egokitu egin behar. Orduan pentsatu nuen: gu beti irabazlearekin, beraz. Grabatuta geratu zitzaidan.

Linbo horretan bizita, zeri buruz hitz egiten zenu- ten 16-17 urteko gazteok elkarren artean?

Bururatu ere ez politikari buruzko ezer esan edo gal-
detzerik ere. Santuen bizitzak, misioak, Jesukristoren bizi-
tza, meditazioak, norberaren akatsak zuzentzeko siste-
mak... Sinetsi ezinezkoa orduko gure bizimodua!

Nolakoak ziren akatsak zuzentzeko sistema horiek?

Koadernotxo bana izaten genuen gure akatsak apun-
tatzeko: hizketan makulu-hitzen bat erabiltzen duzula —*es que* edo horrelakoak—, edo jaterakoan zarata egiten duzu-
la, edo eskilarak binaka igotzen dituzula, edo mila kasu,
azkeneko detaileraino.

Besteek esaten zizuten zein ziren zure akatsak, hilean
behin-edo denon aurrean, norbera belauniko jarririk.
Alanbraz guk egindako errosarioak izaten genituen, eta
akatsa egiten genuela ohartzen ginenero, bolatxo bat jais-
ten genuen. Gauean zeure buruaren azterketa egin behar
zenuen. Grafiko bat eramaten genuen, ea gorantz edo be-
herantz gindoazen jakiteko.

Hori norberak egin behar zuen. Ondoren, hilean
behin-edo, denok elkartzen ginen, bat belauniko jarri eta
lagunak hasten ziren belauniko zegoenaren akatsak esa-
ten: honek hau egiten du, horrela hitz egiten du... Bekatu
handirik ez. Oso serio hartzen genuen. Txandaka egiten
genuen. Txanda batean lau, hurrengoan beste lau...

Nobiziatuko bi urteak egin ondoren, koaderno bat la-
gunei eman eta haiek zure akatsak idazten zituzten.

Nobiziatuko urteak alferrik galdutakotzat dituzu?

Esperientzia guztiak dira baliagarri. Ez genuen asignaturarik ez ezer, ez genuen horrelakorik ikasten. Santuen bizitza, meditazioa... ez zen besterik. Ez diot kasurik egiten han irakurritakoari. Baina bizitzaren antolaketa hura bizitzea esperientzia baliagarria izan zen: noraino eramaten dituzten mentalizatzeko sistema horiek, obedienciaz arauak noraino taxutzen duen gauza txikietaraino, noraino ibilera bera ere aldatzen dizuten, eskuak nola erabili, azken batean nola uniformatzen zaituzten...

Nolatan zu Venezuelara? Bi bakarrik joan zineten.

Ez dakit. Asko ginen Belgikan, 70 edo. Inon ez nuelako arazorik ikusten edo. Zoriontsuen eta umoretsuen agertzen nintzelako. Ez nituen nire barruko sufrimenduak agertzen; izan ere ez nituela uste dut.

Familiarekin zer harreman izan zenuen Belgikan egon zinen bitartean?

Gutxi. Noizbehinka idatzi. Venezuelara joan behar nuela idatzi nienean, uste dut erantzun zidatela hobe zela edonora joatea, hara itzultzea baino. Gerra oraindik bizi-bizian zegoen: hau hil da, bestea hil da...

Gainera, Nobiziatuan zaudela, eten egin behar duzu familiarekiko harremana; hori da jesuiten beste arauetako bat. Gurasoak hiltzorian badaude bakarrik bisita zenitzakeen, eta zenbat denboran-eta oso arautua zegoen. Familia eta dena utzi behar duzu Nobiziatuan zauden bitartean. Horretan oso zorrotzak ziren.

VENEZUELAKO NOBIZIATURA

Venezuelarako bidean Bordelen geratu zineten.

Egun batzuk egin genituen, itsasontzia hartu aurretik. Gogoan dut han errefuxiatu giroko zenbait jende gaizki begiratzen zigula, eta esan ziguten sotana kentzeko. Frankistatzat-edo hartu gintuzten. Sotanarik gabe ibili ginen horregatik Bordelen. Baina itsasontzia Bordelen hartu ordez Le Havren hartu genuen. *Colombie* transatlantikoa zen, laster alemanek hondoratuko zutela.

Noiz heldu zineten Venezuelara?

1937an. Zortzi bat hilabete egin nituen Belgikako Nobiziatuan: azarotik uztaileira. Venezuelara uztailean joan eta, hango Nobiziatuan, urtebete eta lau hilabete egingo nituen, Nobiziatuko bi urteak bete arte alegia.

Caracastik bost kilometrora zegoen jesuiten etxea. Hiru euskaldun baziren han: Luciano Agirreolea, Bergarakoa, Momoitio, Durangokoa, eta Errasti bizkaitarra, ingelesa irakasten ziguna. Kanpoan ibiltzen ginen asko, soroan lanean: inurriak, listorrak, sugeak, alakranak etxe barruraino sartzen ziren. Bidea ireki orduko berriro belarra hazten zen. Horrelako gauzekin pasatzen genuen eguna. Bizimodu ere, ikasketak-eta, lasaiago, Nobiziatuko bigarren urtea zenez. Libreago bizi ginen. Bost venezuelar eta hemendik joandako biak ginen nobizioak. Gu biok haien eredu.

Hiru euskaldunekin euskal kutsuko ezer jaso zenuen?

Euskara konturik ez. Bakarrik, botoak egin genituenean, jesuita batzuk etorri ziren ospakizunetara, eta orduan-txe Agur Jesusen Ama eta San Inazioren martxa abestu zuten, nire omenez. Nirekin joandako bestea Burgoskoa zen.

Venezuelara joan zinenerako, euskal errefuxiatuen komunitatea bazen han.

Ez nuen jakin ere egin. Caracasera ez ginen ezertarako joaten. Sendagilearengana eta horrelakoetan bakarrik.

Noiz izan zenuen lehenengo aldiz errefuxiatuen berri?

Kolonbian jesuitak utzi eta berriro Venezuelara etorri nintzenez. Kolonbian Patxi Abrisketa zegoen, baina bestela euskal girorik ez zegoen. Caracasen bai. Caracasen denetarik zegoen.

Nobiziatua bukatu eta Kolonbiara, zergatik?

Ikasketak hasi behar dituzu eta. Jesuitek Venezuelan beraiantzako seminariorik ez zeukaten, Nobiziatu hori bakarrik. Orduan, jarraipena egiteko, Kolonbiara. Bogotara

baino lehen Santa Rosa de Viterbo herriko ikastetxera. Etxe ederra zuten, lur sail handiarekin. Hor ikasketak hasten genituen: literatura, humanidadeak, artea, grekoa, latina ikasten duzu erabat... Azkenean guk latinez hitz egiten genuen geure artean, etxe barruan. Jolasaldietan ez. Gu-
txienez bi urte egin nituen han.

Eta handik Bogotara.

Bogotan jesuitek Unibertsitatea zuten. Unibertsitatean filosofia egin nuen, hiru urtez, eta pedagogia ikastaroak. Filosofia eta Letrak amaituta, utzi nion jesuiten bideari. Oraindik sei urte falta zitzaizkidan meza emateko.

Bogotako urte horietan, euskal kutsuko ezer topatu zenuen?

Jose Antonio Agirre etorri zen Bogotara hitzaldi bat ematera Unibertsitatera, eta Patxi Abrisketa jesuitengana etorri zen. Agirre etortzean katedralean meza nagusi bat egin behar zutela eta San Inazioaren martxa jo nahi zutela. Partituraren bila etorri zen guregana, jesuitengana. Nik eman nion.

Hura, Nobiziatua ez zenez, askatasun gehiago genuen, eta euskaldunak ziren legoren batzuekin euskaraz egiten nuen.

Jesuita gehienak, helduak behintzat, Francoren aldekoak ziren. Baina bat edo beste bazen kontrakoa. Bat, Uria, Debakoa, jakintsua, zientzia guztietan doktorea, eta Francoren kontrako amorratua.

Eresoinkakoen diskoa ere lortu nuen, ez dakit nondik nora, eta han ipintzen nuen. Asko gustatzen zitzaien.

JESUITAK UTZITA, BIZIMODU BERRIA

Zergatik utzi zenituen jesuitak?

Filosofiak burua argitu beharrean ilunagotu egin zidan. Gorputz eta arima nituen batera barbarrean. Mila gauza. Sumendia zen. Dena lehertu zitzaidan. Eta filosofian zenbat kezka! Jaungoikoa eta erlijioa eta hau ezin dai-
teke izan... Burua kakaztuta nuen. Erraztasun handia ge-

nuen denetik irakurtzeko: marxismoa eta korronte filosofiko guztiak. Elizari buruz ere oso kritikoa nintzen.

Urtebete kostatu zitzaidan borroka hori, inori ezer esan gabe. Barne borroka latza. Hogei urte inguru nituen orduan.

Bogotatik at gogo jardunetan ari ginela eman nuen erabakiaren berri. «Ateratzea pentsatu dut», esan nion Carlos Ortiz jesuitari, eta hasi zitzaidan: «Ondo pentsatu al duzu Jaungoikoaren aurrean? Eta orain heriotzaren aurrean bazina, gauza bera esango al zenuke?». Buelta eta buelta. Eskatu zidan gogo jardunak amaitu arte irauteko. Baina hagineta minaren aitzakiaz Bogotara joan nintzen. Gero, Erromako paperen zain. Luze joan zen.

Ateratzea izenpetu, eta ateratzera nindoala, jesuita gotzain batekin egin nuen topo. «Zorionak!», esan zidan, nirea azaldu nionean. Lasaitasuna eman zidan horrek. Eta lana eskaini zidan; komunismoaren hedapenari aurre egiteko-edo, langileen arteko erakunde bat sortu eta aldizkari bat argitaratzeko asmoa zuen, eta aldizkari horretan aritzea proposatu zidan.

Eta hara joan nintzen, Kolonbiako Santander probintziako San Gil herrira. Bestela ez dakit zer egingo nuen. Han urtebete inguru egin nuen.

Bordelekoaren antzeko esperientzia txarren bat izan zenuen Santanderren, ezta?

Aldizkari hau eramaten zuena Jesus Martinez apaiza zen. Gotzain egin zuten gero. Esan zidan ni aldizkarian hastea kaltegarri gertatzen zela: espainiarra, gotzainaren eskutik heldua... Frankistatzat hartu ote ninduten beldurra zuen Martinezek.

Taberna batean ibili zitzaizkidan hiru kolonbiar kontu berarekin zirikatzen, pistola ere atera zidaten, eta espetxean bukatu nuen. Pistola haiek atera eta iskanbila horren erdian, azkenean ni barrura.

Aldizkarian ez nuen azkenean ezer egin. Gotzainari zerbait lagundu bai, idazkari gisa, baina besterik ez.

Caracasko euskaldun giroko kontuen berri izan nuen: Caracasko euskal futbol taldea zela eta... Ideia bat hartu nuen hangoaz.

1943. urtean, Caracasa.

Abentura izugarria izan zen. 80 bolibar nituen. Lau egunerako bizimodua besterik ez zen hori. Ez nuen ezer, ezta non lo egin ere. *Pension El Restaurador* aurkitu nuen: dena betea zegoela baina patioan ohe bat banuela. Han pasa nuen gaua. Hurrengo goizean halako emakume beltz batek esnatu ninduen eta ohartu nintzen putetxe batean nengoela, polizia eta guzti.

Euskal izenen baten bila ibili nintzen eta aurkitu nuen *Restaurante-cafeteria Leniz*. Han galdetu, beste bati galdetu... eta Euzko Etxera heldu nintzen. Caracasko euskaldunen zerranda erakutsi zidaten, eta bat nuen ezaguna: Ariño bilbotarra, Aretxabaletan ibilitakoa. Deitu nion, eta bere etxera joateko. Luxuzko etxea zen. Irakaskuntzan edo liburu kontuetan lan egiteko asmoa agertu nionean, esan zidan, «motel, hemen eraikuntza eta horrelakoa bai, baina liburu kontuekin ez da ia inor bizi». Esan zidan Olaizola konstruktorearengana joateko eta, planoak-eta interpretatuz, berehala jarriko nintzela obrak gidatzen, edo zaintzen... Baina nik ezetz. Ministerioan irakasle lana eskatu eta historia irakasle postua eman zidaten San Felipen. Galdetu nion Ariñori non zen hori, eta erantzun zidan: «hobe duzu hemen gosez hil, hara joan eta paludismoz hil baino». Ez nintzen joan.

Garai hartan, Caracasen zeuden Iñaki Urreiztieta, Pelay Orozco, Estornes Lasa... Urreiztieta bitartez lanpostu ezin bikainagoa nuen lortua, baina militarren matxindada baten zioz lurrindu zen. Ion Oñatibiaren bitartez ezagutu nituen hauek, baina hauengandik oso diferentea zen Oñatibiaren mundua.

Nola egin zenuen topo Oñatibiarekin?

Euskaldunen taldearen futbol partidu bat ikustera joan nintzen, eta konturatu zenean euskalduna nintzela, berehala hurbildu zitzaidan. Euzko Etxeko jende guztia ezagutzen zuen; berak eramaten zituen euskara klaseak, dantzak, txistua... Caracasko euskal mundua oso ondo ezagutzen zuen.

Lasterrera joan nintzen Oñatibiarekin bizitzera. Ricardo Leizaolaren (Jesus Mari Leizaolaren anaia) Hotel Zumaiian egon ginen. Leizaolak gero hotela utzi eta Mutrikuko

Landa izeneko batek hartu zuen. Nik haren seme Horaciori klase partikularrak ematen nizkion, hotela ordaintzeko.

Hilean lau edo bost hiletetara joaten ginen abestera, eta hor ordaintzen zigutenarekin bagenuen bizitzeko adina. Oñatibiaren bizimodua oso xelebrea zen. Oso bohemioa. Esaten zuen: «Ni etsita nago, ez naiz sekula aberastuko, eta ez noa alferrik ahaleginik egitera. Nire bizitza guztian euskararen alde egin dut lan». Hala ere, egunero bazkaltzen genuen kanpoan, ondo bazkaldu, ardoarekin gainera.

Oñatibiak esperientzia handiagoa zuen eta ni haren ondoan ibiltzen nintzen. Gero etxetxo bat hartu genuen, biontzako. Han hasi nintzen, Kanpionen gramatikaz...

Oñatibiaren eraginez hasi zinen euskarazko irakurketekin, beraz.

Ezagutu eta berehala, eseri eta bere ametsak kontatu zizkidan. Oñatibiarena beti euskara, euskara eta euskara zen. Eta Pelay Orozco eta hauek beste mundu batean bizi ziren. Pelay Orozco, Iñaki Urreiztieta eta hauen mundura sartzeko Unamuno eta Baroja aipatzea nahikoa zen. Tartean mesfidantza bat zegoen.

Euskara hutsez aldizkari bat sortu zuen garai hartan Oñatibiak: *Argia*. Ricardo Leizaola, hotelekoa, eta Segundo Eizmendi, Basarriren anaia, inprimategi batean sartuta zeuden, eta haren laguntza izaten genuen. Idatzi, Oñatibiak berak idazten zuen batez ere. Beste bizkaitar bat ere bazegoen, Artetxe mungiarra. Eta nik ere zerbait idazten nuen.

Sari bat ere antolatu genuen *Argia*-n, Ameriketara sakanatuta zeuden euskaldunak non zeuden jakiteko. Kanpionen *Errotazuriko Urretxindorra*-ren euskarazko itzulpen one-nari ez dakit zenbat bolibarreko saria jarri genion. Bi edo hiru erantzun etorri ziren. Orinocoan bizi zen zumaiar batek, Albizuk, bidali zigun bat. Baditu argitaratuta ipuin batzuk.

Oñatibiaren kotxean eraman genuen aldizkaria Aberri Egun batean Euzko Etxera, eta oso abegi onez hartua izan zen. Berehala ipini zuten han arbel bat *Argia*-ren harpidetzak egiteko. Oñatibiak esan zidan: «Kontuz diru honekin, hauek gero aldizkaria menperatu nahi izaten dute eta».

◆
«Euskara
hutsez
aldizkari bat
sortu zuen
Caracasen
Oñatibiak»
◆

Euzko Etxean zatiketa politikoa zegoen: Jagi-jagitarak batetik, ANVkoak bestetik... Tirabirak izaten ziren. Espainiako Errepublikaren eguna ospatzen zen egun batean Espainiako bandera errepublikarra ipini zuten ikurrinaren ondoan; euskal futbol taldeko atezainak, Arrizabalagak, *Triki*-k, bandera lurrera bota, zapaldu, eta Sabino Aranaren testu bat irakurri zuen.

Caracasen ikastola sortzea ere bazezilen Oñatibiaren ametsen artean.

Baina ez genuen aurrera egin. Bestalde, Euzko Etxean afari batzuk antolatzen ziren euskaldunok euskaraz hitz egiteko, hilean behin edo. Euskaraz ez zekitenak ere etortzen ziren, isilik, euskaraz hitz egiten entzutera. Oñatibiak antolatuta ziren horiek ere. Nik lagundu baino ez nion egiten.

Etxean ez zenuen abertzaletasunik ezagutu, jesuiten giroan hazi eta hezi zinen, baina Caracasen euskaltzale agertzen zara. Nondik nora?

Ameriketako jendea ezagutzea, hango historia ezagutzea, Espainiaren kontrako gerrak ezagutzea... horrek izan zuen zerikusirik. Ezagutu ditut geroago, Euskal Herrian euskaltzaletasun batere ez zutenak, Ameriketara joan eta erbestetik abertzaletuta etorri direnak. Behin izugarri hunkitu ninduen Euzko Etxean ikusitakoak: errepidetako moji bat, «Bilbao a 40 km.», gainean soldadu baten kaskoa, eta jende guztia horren inguruan serio-serio Eusko Gudariak abesten. Lehendabiziko aldia zen inor Eusko Gudariak abesten ikusten nuela. Dardara eragin zidan hark!

Zuk zer uste duzu, Bordeletik Venezuelarako untzia hartu beharrean besteak bezala Euskal Herrira etorri izan bazina, ez zinela abertzaletuko?

Ez. Nire bizitzan hori erremediorik gabea zela uste dut. Euskara beti izan dut barruan.

Oñatibiarekin batera zeundela, Euskal Herrira itzultzea erabaki zenuen. Zergatik?

Oñatibia niretzat eredu zen. Beste mundu batean biziginen. Euskaldunek ez zuten behar bezala erantzuten, gure

ustez, eta zatiturik zeuden. Caracasko giroa diru giroa zen. Tropikoak gizona ganoragabetu eta zirindu egiten zuela eta, Caracasko giro horretatik ihes egitea erabaki genuen.

Egia esan, Oñatibiak orduan esan bazidan, «goazen Alaskara», ni Alaskara joango nintzen. Brasilera? Brasiler! New Yorkera joateko asmoa azaldu zidan, eta ni berekin joatekotan nintzen. Oñatibiak ezaguna zuen Galindez eta gutun bat idatzi zion; joateko, esan zigun. Baina airean genuen dena. Oñatibiak zioen bosgarren abenidan txistua jotzen hasiko zela, hori zela bere giltza, euskaldunen bat hurbilduko zitzaiola, eta konponduko zela. Eta nik, ez dakit zerk eman zidan, azkenean Euskal Herrira itzultzeko gogo.

Hori esan nionean, hasi zen planak egiten... Esan zidan Euskal Herrian bilatu behar nituela euskaraz idazten zuten batzuk, hango berriak euskaraz emango zituztenak, aldizkarian ateratzeko, New Yorketik *Argia*-rekin segitzeko asmoa baitzuen. Horrelako plan eta ameskeriekin etorri nintzen hona.

Ia hamar urte baziren Euskal Herria utzi zenuela.

Eta euskaraz egiteko aukera gutxi izan banuen ere, eutsi egin nion hizkuntzari, eta Elorriora etorri nintzenean, lagunak aukeraterakoan-eta, garbi-garbi egin nuen euskaldunen aldeko aukera. Zerbait idazten ere hasi nintzen, etorri eta lasterrera. Badi-tut bertso batzuk xebreak, oso adiskide egin nintzen familia baserritar bati eginak.

Segundo Eizmendik opariren bat edo eman zidan bere anaiarentzat, hona etorri nintzenean, eta Basarri nire etxean egon zen. Hortik harreman txiki batzuk izan genituen, eta bertso batzuk eman nizkion, ea zer iruditzen zitzaizkion. Baina ez zidan erantzun ere egin, normala.

Hamar urte kanpoan ibili zinenean, zer eratako harremana izan zenuen Euskal Herrian zeudenekin? Familia, lagunak...

Batere ez. Bederatzi urte deskonektatuta pasa nituen. Gutunen bat edo beste, baina besterik ez.

◆
«Ezagutu dit euskaltzale ez zirenak, Ameriketara joan eta erbestetik abertzaletuta etorri direnak»

EUSKAL HERRIAN BERRIRO

Euskal Herrira etortzean, zerotik hasi behar berriro.

Familia bakarrik nuen. Ez lagunik ez ezer. Oñatibiak esan zidanez euskal idazle batzuk bilatzeko, hasi nintzen bila. Ondarroako Kamiñazpirengana jo nuen aurrena. Martin Ugalderegana ere joan nintzen, haren anaiaren lagun handia bainintzen. Errusiatik Venezuelara etorria zen hura. Ugaldek orduan Andoaingo Laborden egiten zuen lan. Esan nion ea inguruko gertaeren berri emango zuen. Nik uste dut lehenengo aldiz orduan hasi zela euskaraz idazten. Anaiaren opariren bat ere ekarri nion, ordulari bat.

Beste idazlerik aurkitu zenuen?

Besteren bat ere bai, bilatu nuen. Eta gero neuk egiten nuen, Arrasate eta inguruko berriak hartu eta Oñatibiari bidali. Esan zidaten Durangoko telefonoetara joateko: telefonistaren senarra etorri zitzaidan, Oñatibiaren pakete bat eman zidan, *Argia* aldizkariekin-eta, eta esan zidan Oñatibiarentzat neukana berari emateko, konponduko zela bidaltzeko. Liluraturik geratu nintzen antolamendu horrekin. Durangoko gizon hau Nikolas Zuazo zen. Abertzaleen munduan sartua zegoen. 1956an izan ziren hemen lehen-dabiziko grebak, eta bera izan zen antolatzaile. Durangotik espulatsu egin zuten, eta Gasteizera joan. Bi aldiz-edo egin zuen bitartekari lana.

Bi aldiz-edo jaso nituen Oñatibiaren aldizkariak, eta beste zerbait ere bai, New Yorketik, eta baita nik gauzak bidali ere, bi aldiz. Gero Oñatibiak ere ez zuen aukera handiegirik segitzeko: lan egin behar bizitzeko, jan egin behar, eta desegin zen. Oñatibia gaizki zebilen lan kontuetan: organoa jotzen zuen eliza batean, prozesiotan... Galindez hil eta gero Jaurlaritzako ordezkari izendatu zuten eta orduan segurantzia gehiago lortu zuen. Baina oso gaizki pasatu zuen han paper arazoekin eta.

1945ean itzuli zinen Euskal Herrira. Nolako Euskal Herria aurkitu zenuen?

Inpresio oso iluna hartu nuen, tristea. Bilboko portura heldu nintzenean, emakumeak karretilari tiraka, izuga-

rrizko zama lepoan... A ze nolako miseria inpresioa hasieran! Estutasun zentzu bat ere bai: lur txatal guztietan, baratzea non ipini, porruak, tomateak, dena aprobetxatu behar hori. Venezuelako lurralde zabaletatik etorrira, oso inpresio estua hartu nuen. Gero, isiltasuna. Eta jardunak beti gai bera: janarien prezioak, tabakoa arrazionatua, azukrea, ogi zuria, *akeita*, *txolata ta txokorra*...

Zergatik Elorriora, eta ez Aretxabaletara?

Aitaren lan kontuengatik. Elorrioko zerrajerria batera deitu zioten fabrikara.

Baina Aretxabaleta «berria» ezagutuko zenuen. Zein aldaketa sumatu zenituen?

Hitzik egin gabe elkar ulertzen genuen. Herrietan taldeak zeuden garbi-garbi zehaztuak. Nortzuk ziren Franco-ren aldekoak, eta nortzuk ez. Gauza txikietan ikusten zen hori.

Adibidez, bazen bat niri euskarazko liburu batzuk pasa zizkidana gerra aurretik, Arturo Kanpionena eta *Amaya o los vascos*. Lanean ondo kolokatua zegoen. Abesbatza berak antolatzen zuen, mendiko taldea eta futbol taldea sortu zituen, eta horren ondoan euskal giroa zihoan. Erakunde horien guztien azpian euskaltzaletasuna zegoen. Pertsona hori Juan Luis Eizagirre zen. Aretxabaletan oso gizon garrantzitsua kultur ekintza guztietarako.

Herria zenbateraino erdaldundu zen eguneroko jardunean?

Euskara askoz gutxiago entzuten zen. Adibidez, behin esan zidaten Aretxabaletako jai programarako ea zerbait idatziko nuen. Erdaraz idatzi nuen. Gero Elorrioko jai programan ere eskatu zidaten, eta aseguru etxe baten iragarkia nahi izan nuen euskaraz ipini, nekazarientzat. Eman nion aguazilari, eta handik zortzi egunera etorri zitzaidan esanez ezin zela, alkateak esan zuela ezetz. Alkatea euskaldun-euskalduna zen, eibartarra, lana nirekin batera egin zuena. Joan nintzaion eta kristorenak esan nizkion: beldurragatik ez zela ausartzen hori sartzen. «Eta ez pentsatu hau isilik edukiko dudarik». Eta hori zela eta euskara zela, sekula

◆
rietan taldeak
zeuden garbi
zehaztuak.
Nortzuk ziren
Francoren
aldekoak, eta
nortzuk ez»
◆

gehiago ez nuen agurtu egiten alkate hori. Ni etorri eta lau-bost urtera gertatu zen hau.

Garbi zegoen Elorrion eta Aretxabale-tan zeinek agintzen zuten, Francoren alde zeudenek eta guardia zibilek. Eta haiekin kontatu gabe ez zegoen ezer egiterik. Ni etorri nintzenean, adibidez, Aretxabale-tatik Eibarrera trenez joateko, udaletxera joan behar zinen baimena eskatzera. Aretxabale-tatik ateratzeko, edozein bidaiaria egiteko, *salvo conducto*-a eskatu behar. Beti ematen zuten, baina eskatu egin behar.

Etorkin asko etorri zen garai hartan?

Bai, asko. Gaur egun ere, erdi eta erdi dira kanpotar-
rak eta herrikoak. Urte haietan asko eta asko etortzen zi-
ren. Elorrion bazen enpresa bat asteburutan La Mancha al-
dera joaten zena kamioiarekin, eta igandean bueltan, lan-
gilez beteta zetorrena.

Oñatibiaren enkarguz euskal idazle bila ibili zinen, baina ez zinen horretara mugatu.

Jendea pixka bat ezagutu eta euskal munduan sartzen
hasi nintzen. Orduan ez zen egiten Santa Ageda korurik.
Luistarrek, gerra aurretik indar handia izandakoek, gerra
ondoren berriro sortu eta egoitza zuten Elorrioko etxe ba-
teko solairuan. Hantxe berrogeita hamar bat mutil bildu,
Santa Agedako abestiak ikasi, eta Santa Ageda egunez,
egun osoa baserriz baserri ibili ginen. Hori gauza berria
zen. Gauza txikiak ziren baina bazuten bere esanahia. Eus-
kal Herrira itzuli eta lau bat urtera izan zen hori.

Bestalde, Carlos Murgiak Discos Columbiarekin eus-
karaz grabatutako abestietako batzuk meza nagusiaren on-
doren jartzen ziren udaletxeko balkoiko gramolan.

Bagenbiltzan zerbait egin nahian. Euskararen eta
abertzale munduan ezagutu nuenetako bat Manuel Pil-
dain zen, gurasoak Matximentakoak. Zerbait egin nahi ge-
nuen, baina ez genekien zer eta, azkenean, gutun bat bida-
li genion Eusko Jaurlaritzari Parisera, zer egin genezakeen
galdezka. Ez genuen erantzunik jaso.

Elorrioren Deustuko apaiz erdaldun bat zegoen erreto-re. Orduan, latinez egiten zen meza, baina sermoioa-eta gazteleraz. Erretorearengana jo eta, talde indartsu bat izango bagina bezala, euskaraz zerbait egiten ea noiz hasi behar zuen galdetzea pentsatu genuen. Ni joan nintzaion, eta egin nion eskaera «talde handi baten izenean». Arra-zoia eman zidan, baina poliki-poliki egin behar zirela gau-za horiek eta abar. «Euskara da munduan dagoen kotxerik zaharrena, beti aldapa gora eta abiada muga jartzen diozu oraindik», esan nion. «Hori berez doa poliki! Polikiegi doa! Gerra garaian kanpotar batzuk fusilekin sartu, eta gauetik goizera aldatu zen dena; orain ere fusilekin etorri behar al da?». Aldaketaren bat egin zuen, hala ere.

Lekeitioko apaiz euskaldun bat etorri zen gero. Eta aldatzen-aldatzen joan zen. Baina Elorrioren jende askori min ematen zion elizan euskaraz entzuteak. Eta batzuk, errosarioetan, apaizak euskaraz esanda ere, beraiek erdaraz erantzuten zuten. «Agur Maria...», eta: «Santa Maria madre de dios!», *mala letxez*. Eta nahikoa izan zen Carlos Hugok behin Elorriora bisita egitea eta karlistei euskararen aldekoak izan behar zutelara esatea, hauek jokaera aldatzeko.

Gerora Elorrioko koruko zuzendaria izan nintzen. Eta esan nuen nire baitan: «Ni zuzendari naizen artean koru honek ez du abestuko gaztelaniatzko abesti bat, sekula». 60-70 lagunekoko korua zen. Norbait etortzen zitzaidan gaztele-razko abestiak proposatuz eta nik beti «bai, bai», baina ez genuen abesten. 1950 eta 1960 arteko urteak izango ziren.

Berriotxoaren eguneko meza nagusian, Bizkaiko agintari guztiak aurrean, Ravanelloren meza abesten ari ginen. Txopitea Bilboko Begoñako kanonigoaren sermoian Francoren aldeko otoitzen bat edo entzun nuen, bizkarrezurrean ka-lanbreak sentitu, batuta atrilean laga eta meza erdian kale-ira irten nintzen. Ez nintzen gehiago korura joan.

ERRESISTENTZIA LANAK

Politika kontuetan ibili zinen pixka bat.

Politikan sartua ez nengoen, baina Francoren kontra-ko dena alde zen. Iturraran apaizari norbait euskal kon-tuekin joaten zitzaionean, beti niregana bidaltzen zuen.

Ez nuen begiratzen nondik zetorren. Adibidez, ETaren lehenengo agirien pakete bat ekarri zidaten Kepa Enbeitak eta Jon Nikolasek eta herrian banatu nituen handik eta hemendik. 1950eko hamarkadaren bukaera aldera zen. Federiko Krutwigen *Vasconia* argitaratu zenean, hura ere niregana. Kutxa bat ekarri zidaten. «Eladio» zenez, Kepa Anabitarterekin ere hark jarri ninduen harremanetan.

Beste behin, apaiz berorrek esanda, Itziarrera joan eta hango apaiz batek emanik, furgoneta bete liburu ekarri genuen Errege bezperan gauetz: *La Iglesia y la Cruzada de Franco*. Iturraran apaizaren etxera ekarri genituen.

Hori baino lehenago, Ajuriagerraren agindu bat ere jasotzen genuen behin, Pablo Beldarrain Intxortan komandante izandakoaren bitartez: bestaldera pasatuta astebeteko ikastaroak egiteko gazte batzuk bilatzeko eskatu zigun. Irujo, Monzon eta hauek ziren ikastaroak ematekoak.

Joan al zen inor?

Bai. Izen faltsuekin, elkar ezagutu gabe eta horrelako segurtasun neurriekin joan ziren. Baina bi harrapatu egin zituzten; horren abisu hartu genuen, atxilotuek ezer esaten bazuten Polizia etorriko zitzaigula... Pildain eta biok ginen. Estu eta larri! Baina Poliziarik ez zen agertzen. Azkenean argitu ziguten bi txanda joan zirela Iparraldera, eta harrapatu zituztenek ez zeukatela gure taldearekin zerikusirik.

Horren ondoren, Kepa Enbeitak eta Jon Nikolasek esan zidaten gazte talde bat bilduz gero, eta toki bat bilatu, beraiek astero etorriko lirakeela gazte horiei hitzaldiak-eta ematera. Tokia aurkitu eta zortzi gazte inguru bildu nituen, eta baldintza jarri nien: alderdikeriez ez hitz egiteko, bazegoela zer hitz egin Euskal Herriko historiaz, literaturaz... Hitza eman zidaten, eta lau aldiz edo etorri ziren, ez gehiago.

Ingelesen bati Erresistentzia bazela erakusteko egindako ekintza baten pasadizioa baduzu kontatzeko.

Esan ziguten igande batean politiko ingeles bat —ez dakit zer kargu zuen—, etorriko zela ikusteko ea Erresistentziarik bazegoen Euskal Herriko abertzaleen artean. Eta hori erakusteko, kilometrotik kilometrora, edo ez dakit

zenbat kilometroero, errepide ondoan taldeka egon behar genuela, hark ikusteko moduan. Gu ipini gintuzten Kanpanzartik Elorrio bitartean. Joan ginen, egon ginen, beste batzuk gorago ere egongo ziren, baina ez genuen ingelesaren berririk izan. Ez zen pasa, ezkutu-ezkutuan pasa ez bazen behintzat. Eta gehiago horren berririk ez genuen gehiago izan. Gerora, libururen batean edo aldizkariren batean irakurri izan dut gertaturikoa.

EAJren herrietako batzordeen berrantolaketan ere ibili zinen.

Caracastik EAJn afiliatuta etorri nintzen. Behin batez, ez dakit nork eta nola, Bilbora joateko esan ziguten Manolo Pildaini eta bioi. Toki arraro batera joan ginen, Ajuriagerrarekin egoteko. Ez naiz oroitzen besterik, bakarrik Ajuriagerrak galdetu zigula ea zer bide ikusten genuen guk alderdiarentzako diru batzuk biltzeko. Bere izenean dokumenturen bat emanez gero ahaleginduko ginela, esan genion, baina ez zigun onartu edo ez gintuzten horretarako gehiago deitu behintzat.

Aurrerago, Durangora bilera batera deitu gintuzten. Elorriotik joan ginen Anton Kortazar, Pildain eta hirurok. Durangoko biltegi batean zeuden Zaldibarko ordezkariak, Ermukoak, Berrizkoak, Durangokoak, Otxandiokoak, Zornotzakoak. Gu sartu eta laster etorri ziren Ajuriagerra eta Lucio Artetxe. Kalera ateratzen hasteko ordua zela esan zigun, ezkutuan ibili gabe aurpegia eman behar genuela, al daketa zetorrela eta lehendabiziko urratsa herri guztietan Uri Buru Batzarrak antolatzea izan behar zuela. Uri Buru Batzarrak antolatzeko, gerra aurretik zeudenak bizi baziren, haien baieztapena behar zela, jarraipena izan behar zuela esan zigun. Eta hori, jendea hautatuz egin behar zela. Nola hautatu ez zuten zehaztu: mendira joan eta bilerak eginez, edo paperen bidez... herri bakoitzak pentsa zezala zer bide hartu. 1955 edo 1956 urte ingurua zela uste dut.

Elorrioren nola antolatu zenuten Uri Buru Batzarra?

Hiruzpalau elkartu eta, izenak bota eta izenak bota, hirurehun abertzalaren zerrenda egin genuen, buruz. Gehienak gerra aurretik alderdikide izandakoak, eta aber-

tzale zirela uste genuen beste jendea ere bai. Baina gerra aurretik gerra ondorenera asko aldatu egin ziren, jendeak beldurra ere bai, edo emazteak bestela pentsatzen zuela, edo honek gehiegi edaten zuela... Eta zerrendatik kendu hau eta kendu bestea, azken batean 130 laguneko zerrenda geratu zitzaigun. Lauen artean banatu eta ahoz ahoz hitz egin genuen denekin. Denok ginela hautagai eta hautatzaile. Zerrendak egin, hautagaiak azpimarratu eta Berrizkoei deitu genien boto kontaketa egiteko. Nortzuk izan ziren aukeratuak? Horretan ibili ginen laurok. Normala.

Beste herrietan motelago zebiltzan. Durangarrak, adibidez, horrela egitearen kontrakoak ziren, eta beste era batera egitekoak ziren. Beldur ziren zerrendetan izenak agertzearekin. Eta beste herrietan guk egin genuen bezala egin zedin bultzatzeko mandatua jaso genuen Ajuriagerrarengandik. Ermura, Berrizera, Zaldibarrera, Zornotzara eta Otxandiora joan nintzen. Hor ibili ginen motorra berotzen.

Bitarte honetan guztian, Venezuelara etorri zinene-tik, zer lanbidetan ibili zinen?

Lehendabizi Bizkaiko Aurrezki Kutxan, bulegoan, bizpahiru urte. Gero, aitak burdina artean ikusi nahi ninduelako, bera eta nire anaia zeuden lantegira joan nintzen, Lince enpresara. Aitaren eraginez hasi nintzen han. Bulegoan egoten nintzen, eta tailerrean ere bai. Burdindegi bat ere ipini nuen aitaren eraginez, Lincen lanean ari nintzen bitartean. Baina berehala itxi nuen. Hiru bat urtera edo, aspertuta, kontua eskatu eta alde egin nuen.

Funcor kooperatiban hasi nintzen ondoren, kontsumoko dendan. Funcorrek ikastetxe bat zeukan irekia bertako langileen seme-alabentzat eta, kontsumoko kooperatiban lanean ari nintzen bitartean, geografia eta historia irakasle aritu nintzen ikastetxean. Dena euskaraz ematen nuen.

Dena euskaraz, garai hartan?

Bai, gero alkatea sartu eta itxi egin zuen denboraldi batez, euskaraz ematen genuelako, horretarako baimenik ez baitzegoen. Gero *Kili-Kili* komikiaren sortzaile Jose Antonio Retolaza zen zuzendari. Ez dakit ehuneko ehunean

egingo nuen euskaraz, baina gehiena bai. Behin, ikasleek tuna bat atera nahi zutela eta tuna abesti guztiak euskaratu nizkien. Hala atera ziren egun batez kalez kale, tuna euskaraz abestuz.

Bazen esperientziarik inguruan, euskaraz irakasteko?

Ez. Ikastolak sortu aurretikoa zen Funcorrekoa.

Funcor fundizio bat baino zerbait gehiago izan zen garai hartan, ezta?

Euskal kultur arloan beti lehendabizikoa izan zen. Adibidez, ikastoletan hasi behar zuten andereñoentzako ikastaroak egiteko Donostiako Zabaleta kalean zabaldutako egoitza Funcorrek ordaintzen zuen. Urtebete egin behar zuten han. Jendea gogoratuko da *Zeruko Argia*-k beti Funcorren publizitatea zekarrela. Euskal aldizkari guztietan Funcorren publizitatea izaten zen. Denetan. *Ama Lur* pelikularen ituna ere Funcorren izenpetu zen. *Amaya o los Vascos* pelikula ere Funcorrek ordaindu zuen.

Ni Bilbon nengoela, Karmele Esnal eta Nekane Auzmendi etorri zitzaizkidan: Zornotzako karmelitetan udalekuetarako ikastaro bat antolatu zutela eta fraileei ordaintzeko 15.000 pezeta falta zitzaizkiela esanez. Larunbata zen, Funcorrera joan ginen Elorriora, eta taloia eman ziguten. Horrelako asko, Funcorrek.

Funcorrek horrela jokatzea zeini zor zaio?

Andoni Esparzari. Familia abertzalekoa zen. Soldaduzkatik Afrikatik etorri berria, oso gazte eta enpresario bezala batere esperientziarik gabe, sartu zen fundizioa sortzeko abenturan, Iturraran apaizarekin batera.

Euskal kulturaren bultzatzaile bera zen Funcorren.

Nola bukatu zen Funcorreko zure lana?

Kooperatiban lan egiten nuen, baina kontuak ez nituen nik eramaten. Apaizaren etxean bizi zen batek era-

◆
«Geografia eta historia irakasl
aritu nintzen
Funcorren
ikastetxean. De
euskaraz emati
nuen»

maten zituen. Saldu egiten zen, baina diru kontuen berri-rik ez nuen izaten. Balantzeak eskatu nizkien, eta balan-terik ez. Esan nien hutsune bat zegoela, baina Funcorre-koek ez zidaten jaramonik egiten, eta Arrasatera jo nuen Lankide Aurrezki Kutxara. Etorri, eta esan zidaten milioi erdiko zuloa zegoela, intentzioz egindako zuloa. Iturraran apaizari esan nion. Nik uste dut min handia eman ziela nik

◆
«Euskal kultur
arloan beti
ehendabizikoa
an zen Funcor
kooperatiba»

Arrasatera jotzeak... Dena usteldua zegoen, eta ni izan nintzen lehenengoa Funcorreko gonak jasotzen ausartu nintzena, eta kanpoan gelditu nintzen. Kale gorrian. Familia-ekin, eta ordurako lau seme-alaba. Nire bi-zialdian kalte eta traizio handiena egin di-dan gizona aipaturiko apaiza izan da. Gero ere. Nafarroan etorri berri poliziekin izan ni-tuen arazoan atzean, ez nuke esango bera ez zegoenik.

◆ **Funcor zenetik zer geratu da?**

Ezer ez. Porrot egin eta Lankide Aurrezki Kutxa jabetu zen.

EDILI, KULTUR ERAGILE

Nolatan joan zinen gero Bilbora?

Durangora joan nintzen batean Bilboko handiki bate-kin egin nuen topo: Doña Concha Goiri, Arostegiren alar-guna. Oso emakume aberatsa zen. Euskalduna ez baina abertzalea. Honek hitz gutxitan proposatu zidan ea euskal kulturaren arloan lan egiteko prest egongo nintzatekeen, Bilbon. Horrelaxe, nik pausorik eman gabe. Ez dakit nondik nora egin nuen topo emakume harekin. Ez naiz akordatzen Durangora zertara joan nintzen ere. Baietza eman nion.

Bilbon Edili izeneko erakundea zegoen, Carlos Santa-mariaren bitartez sortua. Ni 1961ean heldu nintzen Bilbo-ra; eta Edili 1959 edo 1960an sortua izango zen.

Nortzuk ziren Ediliren nagusiak?

Bost lagun ziren. Castor Uriarte arkitektoa, gernika-rra, Esperanza obus fabrikako nagusia, ez zegoen EAJn afi-

liatua baina abertzalea. Jon Arrospide medikua, gizon ona benetan. Jose Ezpeleta enpresarioa: ardo kontuetan eta egurraren arloan aritzen zen. Bernardo Mesanza injeniero; katastroan egiten zuen lana. Eta Fernando Zubizarreta Igorrekoa, karlista. Gehien ipini zutenak, 150.000 pezeta ipinia zuten: Castor Uriartek eta, agian, Jose Ezpeletak. Arrospidek 100.000 pezeta jarri zituela uste dut, eta Mesanzak eta Zubizarretak bakoitzak 25.000 pezeta-edo.

Hauen ezaugarri komuna zein zen, euskaltzale izatea eta EAJren inguruan mugitzea?

Ez. Niri jarritako baldintza bat izan zen politika ukitu ere ez egitea. Bakarrik kultur arloan lan egiteko. Niri ez zidaten ezertxo ere esan: ez zer egin behar nuen, ez zer soldata izango nuen... Bakarrik, euskal kulturaren lan egiteko eta politikan ez sartzeko.

Batzuek interes partikularrak zituzten: Castor Uriartek, esate baterako, euskaltzain izateko ametsa zuen. Lehendabiziko elkarrizketa Jose Ezpeletarekin izan nuen. Bera zen gehien sartzen zena Edilin.

Zer egin zuen ordura arte Edilik?

Ezer ez nekien, baina lehenengo bileran jakin nuen ordurarte nire lekuan Kepa Enbeita zela ibilia. Beneditarrek ateratako salmo liburua saltzen-eta ibilia zen. Kepa Enbeita, orduan politikan sartua, espetxean zegoen. Gogoan dut bilera hartan inpresio txarra hartu nuela Enbeita espetxean egonik beraz nola hitz egiten zuten entzunik. Ez zuten aipatu ere egin espetxean nola egon zitekeenik. Nola utzi ote zituen diru kontuak zen ardua bakarra. Besteei ezer esan gabe espetxera joan nintzen, senide baten karnetari esker sartu, eta hitz egin nuen berarekin: zer egiten zuen Edilin, Lazkaoko beneditarren liburua atera zutela eta abar.

Donostian Getaria kaleko 21a Edilik hartua zuen ni ailegatu baino lehenago. Diskoak grabatzeko tresnak-eta ipini zituzten. Ion Oñatibiak bi disko grabatu zituen han: txistulariekin bata eta Arantzazuko fraileen koruarekin bestea.

Zeruko Argia-koek ere muturren bat sartua zuten Getaria kalean. Bilera batean atera zen egoitza hura erabat

utzia eta hondatua zegoela, ura ere sartzen zela... Oñati-
biak ere ez zion kasurik egiten. Joxe Murua donostiarra
zen Ediliren arduradun Donostian. Bidali ninduten Do-
nostiara, egoitza harenak argitzera. *Zeruko Argia* Okendo
kalean kaputxinoek egiten zuten, baina iragarkiak eta har-
pidetzak Getaria kalean. Niri tokatu zitzaidan erabaki bat
hartu beharra, eta *Zeruko Argia* Getaria kaletik atera nuen:
denak Okendora. Eta Muruarekin ez zen gehiago kontatu.
«Hemendik aurrera *Zeruko Argia*-ri lagundu ordez, *Goiz Ar-
gi*-ri lagunduko diogu», esan zidaten.

Zu ailegatu zinenerako Edilik zer zuen argitaratua?

Ezer ez. Ez zuen ezer argitaratua. Salmoak benedita-
rrek ateratzen zituzten. Laguntza Doña Concha Goirik
ematen zien. Besteen liburuak saltzen lagun-
du besterik ez zen egin ordura arte.

«Politika ukitu
e soilik kultur
an lan egiteko
aldintza jarri
zidaten Edilin»

Eta zu sartuz geroztik, zer egin zuen Edilik?

Nondik norako asmoak zituzten ez zi-
daten garbi esaten. Don Juan Gorostiagaren-
gana eraman ninduten, eta aurkeztu. Gero,
Lino Akesolo. Hau ere liburuz gainezka, ja-
kintsuago ezin... Ez zen nire mundua. Aka-
demikoa zen hauen ardurarik nagusia.

Ni Bilbora joan orduko baziren ikastolak etxeetan,
emakume eta pisu pila bat. 1957an hasiak ziren. Nik ez ni-
tuen ezagutzen, baina bilerak Edilin egin ziren. Lehenen-
go ikastola horiek kaleratzeko pausoak Edilin eman ziren.
Nire lehendabiziko harremanak, hortaz, Sabin Zubirirekin
izan ziren, bera izan baitzen San Nikolasko eta Iralabarriko
ikastolen gidaburu, biak itxiak gotzainaren eta gobernado-
rearen aginduz.

Liturgia kontuan ere egin genuen zerbait. Kontzilioa-
rekin, liturgiaren aldaketa etorri zen, eta esana zegoen ha-
lako egunean has zitezkeela euskarazko mezak. Baina Biz-
kaiko gotzainak meza liburuxka guztiak erdaraz aterata zi-
tuen, euskaraz batere ez. Castor Uriartek esan zidan bere
poltsikotik ordainduko zuela euskarazko edizioa. Berehala
argitaratu ziren foileto batzuk, Lino Akesolok eta liturgia

kontuan zekitenek idatziak, eta herriz herri banatu genituen kotxez, eliza eta komentu guztietan. Edilik ez zuen argitaratu, baina banatu bai.

Baina zer bait argitaratu zuen Edilik, ezta?

Ikastolak hasi berri, ipuin batzuk atera genituen. Ion Oñatibia eta biok hasi ginen ipuinak egiten. Topatu genuen Boluetan argitaletxe bat, La Vasco Americana, Hego-amerikan ipuin asko saltzen zituena, gehienak klasikoak: Txanogorritxu, La Cenicienta... Marrazkiak eginak zeuden, erdaraz zegoen testua euskaratu, eta merkeago horrela. Lehendabiziko ipuinak horrela atera genituen, seiren bat. Arrakasta izan zuten eta berehala desagertu ziren. Gero, Kataluniako La Galerarekin antzeko zer bait egin genuen. Politagoak ziren. Lau edo bost atera genituen.

Ipuin horietatik etorri zen, hain zuzen, Durangoko Azokaren istorioa ere.

Pedagogia aldetik kritikak ez zenituzten jaso, irudiak kanpokoak zirelako?

Beste liburu bat argitaratu genuen, *Haurtxoa* izenekoa, irakurtzen ikastekoa. Egileak Tolosako Itziar Orbea eta Arteta (Ainhua abeslariaren aita) ziren. Eta Lazkaon ikastolen arteko bilera batean aurkeztu zenean, jendeak ez zuen onartu. Geure giroko materiala behar genuela, eta ez kopiarik.

Argitaratzaile ezezik banatzaile ere izan zen Edili.

Konpromisoak ehundaka etortzen zitzaizkizun bai argitaratzeko bai saltzeko ere. Adibidez, Villasanteren *Historia de la literatura vasca*, edo Oteizaren *Quousque tandem* nik baino gehiago Deustuko unibertsitarioren artean sartutakorik ez da izango. Guk ez genuen argitaratu, baina banatzeko ekarri zizkiguten. Eta berdin Sendoako liburuekin. Bi liburu horiek banatzearen arazoak izan nituen Edilin, ez baitzitzaizkien ortodoxoak iruditzen.

Durangoko Azokaren sorreran zerikusirik baduzu.

Ediliren goi mailako asmoak baino lurreratuagoa nengibilen ni. Durangoko Azokari berari ere Ediliko juntakoek

ez zioten batere garrantzirik eman. Durangoko Azokari buruz Leopoldo Zugaza izan zen lehendabiziko txispa izan zuena.

Non zebilen Zugaza orduan?

Denbora asko edukitzen zuen libre. Gerediaga kultur elkartearen sortzeko ideia berea izan zen: Gerediaga eta Durangoko Azoka, batera. Beti zebilen gauza handiak eta bereziak asmatzen.

Azoka nola sortu zen?

Behin batez Zugaza etorri zitzaidan Elorriara etxera ipuin pila batekin. Erosteak zirela: Japoniakoak, Frantziakoak edo Kanadakoak... Hortik hasi ginen hitz egiten zer liburu geneuzkan euskaraz, zer ez geneukan... Oñatibia eta biok ere hasi berriak ginen ipuinekin eta zer geneukan ezagutzeko beharra genuela ohartu ginen. Hortik atera zen azokaren ideia. Eta berehala plan zehatza egin genuen. Antolatzeko oso zehatza zen Leopoldo. Ni ere ibili nintzen zerbait antolaketan, kotxez hara eta hona: Iruñeko liburu dendetara joan nintzen, ea zer liburu uzten zizkiguten, Donostiara ere bai, Auñamendira, Discos Columbiara, Bilbora disko bila, Zarautzera Itxaropenara. Euskaltzaindiko liburuak non jaso eta non ipini... Durangoko alkatea ere elorriarra zen, eta Santamaria elizarako baimenak neuk eskatu nizkion.

Azokan bertan egon zinen?

Buru belarri, horixe baietz. Sekula ez nuen pentsatuko hartu zuen neurria hartuko zuenik. Porrotaren beldurra nuen. Jendeak zer interes! Zenbat jende etorri zen! Tabernak eta denak beteta zeuden. Salmentak, guztira, 130.000 pezetakoak izan ziren gutxi gora-behera. Diru horretatik 85.000 pezeta inguru diskotan saldu ziren, eta ia diskorik ez zen orduan! Discos Columbiarenak, beste diskoetxe baten Ondarroako Argoitia bi anai-arrebenak, eta Azpeitiko talde baten gabon kantak.

Hortik etorri ziren herrietako azokak. Seinale gogoa zegoela. Toki guztietatik deitzen zuten, eta Edili ibili zen herriz herri azokak antolatzen. Durangokoaren jarraian

etorri ziren, besteak beste, Algorta, Eibar, Zarautz, Arrasate, Gasteiz eta Iruñea. Argitaletxe guztien liburuekin biltegi bat nuen Bilbon, eta dena eramaten genuen herriz herri.

Itxaropena argitaletxeak garrantzi berezia zuen orduan euskarazko liburugintzan?

Bai, lehenengoetarikoa izan zen euskal lanetan: *Fernando Amezketarra*, *Alostorrea* eta abar. Auñamendi ere hor zegoen.

Lehen urtean, Durangon, argitaletxeek ez zuten ezer ordaindu. Ez ordaindu eta ez standak zaindu. Inbentario bat egin, liburuak utzi eta kito. Durangoko gazte elkartekoek zaindu zituzten standak. Herri Gaztediko jendea: Gurutze Arregi, Antton Alberdi...

Bigarren urtean, arrakasta ikusita, argitaletxeei kobratu egin behar zitzaie esan zuen Leopoldok. Zenbat kobratu ez genekiela, Itxaropenako Sabin Unzurzagari eskatu genion argitaletxeekin egin beharreko bileran, guk borondatezko eskaera egitean, eskaini zezala berak goitik, nahiz eta gero ez eman, dirutza dexente bat. Sabinekin 10.000 pezetako ahokada edo bota zuen eta horren arabera jarraitu zuten besteek.

Azokaren ondoren arazoren bat izan zenuen Poliziarekin.

Bezperan giroa sortzeko Santamaria elizapera kantari etorri zen Julen Lekuona. Besteren bat ere bai, akaso. Eta bi pelikula eman ziren euskaraz, Gotzon Elortzak Paristik ekarriak: Bizkaiko itsas bazterren dokumentala bat, eta baserriko bizitza, bestea. 16 milimetrokoak. Udaletxean baimena eman ziguten pelikulak agertzeko. Baserriko bizitzan Balendin Enbeita, aita, bertsoan agertzen zen, baina bertsoek kutsu politikoa zuten. Nik, Gotzon Elortzak esanda bezala, pelikulak Victor Olaetari itzuli nizkion.

Handik hiru lau egunera polizia bat etorri zen Edilira: galdetzen aritu zirela Durangoko azokaren antolatzaile nor zen eta niregana bidali zutela. Izan ere, Edili agertzen zen antolatzaileen artean. Poliziak esan zidan Bartzelonatik deitu ziotela Bizkaiko gobernadoreari euskarazko pelikula

◆
«Ni ere ibili nintzen Durangoko lehenengo azokaren antolaketan»

hauen edukia ikertzeko. Baimenarekin eman zirela esan nion, eta joan zen.

Berriro ere etorri zen. Uste dut hiru aldiz etorri zela.

Edilin pelikulak egiteko esperientzia, Durangokoa baino lehenagokoa da?

Lehenagokoa, bai. Baina esperientziarik ez; probak egiten hasiak ginen zortzi milimetroko pelikulekin. Gauza polita izan zen. Jolas bat. Katalunian Serra Estruch izeneko bat katalanezko pelikulak egiten ari zela esan zidan Deus-tuko Unibertsitateko batek, eta helbidea ere ekarri zidan. Idatzi nion eta, Bilbora etorri beharra zuela haur pelikulei buruz ikastaro bat ematera eta han aurkituko genuela elkar erantzun zidan. Indautxuko jesuiten ikastetxean izan zen ikastaroa, frailez eta monjez beteta. Haur pelikulak zen bere berezitasuna. Etorri zen eta egun batzuetan bere pelikulak erakutsi zizkigun eta, azken egunean, baleen arrantzari buruzko pelikula frantsesa euskarara itzuli, grabatu, eta hantxe bertan eman zen euskaraz guztion harridurarekin.

Hori ikusi eta gero, berarekin harremanetan jarraitu genuen. 8 milimetroko pelikulak grabatzeko eta emateko Eumig makinak berak saltzen zituen. Errusiako pelikula polit batzuk ekarri nituen, Bilbon bertan aukeratuta, Gairaren argazkidendan, eta lehendabizi bakarrik hasi nintzen. Gero, Xabier Kintana eta biok zenbat barre egin genuen, biok bakarrik pelikula osoak bikoizten, elkarrizketak agertzen zirenean gure ahoskerak aldatuz, Lafontainen alegietako ahots trukatzek egiterakoan adibidez.

Xabier Kintana oso gaztea izango zen orduan.

Mutiko bat. Lehendabiziko artikulua nire bitartez bidali zuen *Zeruko Argia*-ra. Ordu asko egiten zituen Ediliko mahaian eserita. Xabier Kintanak eta biok bikoiztutako pelikulak nire etxean ematen nizkien umeei. Galdakao aldean ere ematen nien hango «El Gallo»-ko etxe handi batean, eta Lekeitioko zinean ere bai, egun batez. Pelikula txikiak ziren.

Oñatibiak interes handia jarri zuen gero pelikula kon-tuetan. Katalanarekin harremanetan sartu, 200.000 pezeta-ko kontratua egin eta herriz herri ibili zen pelikulekin. Bai-

na katalanak pakete horretan denetarik sartu zion, umeentzako pelikulak zirela esanda. Azkenean porrot egin zuen.

***Ama Lur* filmarekin ere ibili zineten Edilin.**

Fernando Larrukert eta Nestor Basterretxea izan ziren eragile. Lehenago *Pelotari* izeneko pelikula egin zuten, eta Huescako herri bateko Aste Santuko prozesioari buruz ere bai beste bat: *Alquezar*. Bi hauen ondoren, Euskal Herriari buruz zerbait handiagoa egin nahian txosten bat hedatu zuten Euskal Herri osoan, dirulaguntza bila. Eta bilera zabal bat egin zen proiektu horri buruz Irunen. Talde bat osatu zen eta talde horren buru Jose Luis Etxegarai. Agentzia fiskal bat zeukan honek Bilbon, eta esan zuen: «Artistei artista lana utzi behar zaie eta diru kontuen kezka kendu». Horrela, Edilin eraman ziren *Ama Lur*-en arazo eta paper guztiak. Egoitza jarri zuen Edilik, baina Etxegarairen taldeak eramaten zituen kontuak, Jesus Idoate arduradun zelarik.

Ama Lur proiektua saltzeko, herriz herri ibiltzen ginen *Alquezar* eta *Pelotari* erakutsiz, *Ama Lur* proiektuarentzat dirua eskatzeko. Jesus Idoatek euskaraz ez zekien, eta ni joaten nintzen euskarazko azalpenak ematera Arrasatera, Bermeora, Oñatira, batera, bestera... askotan Lurdes Iriondoekin batera: berak abestu eta guk azalpenak emanez.

MESFIDANTZA POLITIKOAK

***Anaitasuna* aldizkarikoekin zer harreman izan zenuen?**

Edili garai hartan euskal erreferentzia zen. Euskaltzaindia ere hor zen, eta ez askoz gehiago: Gereñoren CINSA, adibidez. Eta gu; besterik ez zegoen. Abesbatzak, mendi-goizaleak, txistulariak, antzerki taldeak eta horrelako folklore antolamenduak bazeuden, baina besterik ez.

Juan Azurmendi eta beste bat, ez dut uste Berriatua zenik, etorri zitzaizkidan: *Anaitasuna* aldizkari bihurtu nahi zutela-eta lokala eskatu zidaten, eta harpidetza lana eramatea ere bai. Beraiek aldizkaria egingo zutela. Jose Luis Etxegarairekin jarri nituen harremanetan eta honek

lortu zien leku bat Agirre kalean eta doan eskaini. Hasi ziren, baina bi hilabete baino gehiago ez zuten iraun. Harpidetzak-eta lortzen ibiltzen nintzen, eta dena ondo zihoan itxuraz. Baina batek esan zidan, Azurmendik-edo: «Hemen asmo onak alde batetik dabilta, eta dirua bestetik». 1967 ingurua zen.

EAJko jendeak, Sabin Zubiri tarteko, beste leku bat eskaini zien Bilbon, eta hara joan ziren. Ni EAJko afiliatua nintzen, baina esan nien: «EAJk egingo dizuena zera da: lehendabizi hau gure eskuetatik kendu, eta gero bakarrik utziko zaituzte, ez laguntzarik ez ezer». Hala gertatu zitzaizen, hilabete batzuk egin zituzten eta porrot egin zuten, bakarrik geratu ziren.

Zuk diozunagatik, EAJk ez zuen konfiantzarik Edilirekin.

Ez nirekin behintzat. Eta politika aldetik ez beste inork ere. Nik garbi jokutzen nuela uste dut. Ez nuen inolako konpromisorik politika arloan: berdin zitzaidan EAJkoa etorri, ETAKoa etorri... Garbi ikusten nuen kultura herriratzten laguntzea zela nire lana, eta zabal jokutzen nuen, inoren kontsignapean ibili gabe.

Jakin nuenean EAJ kontra zegoela, ahaleginak egin nituen jakiten zergatik. Lehen astero etortzen ziren batzuek etortzeari utzi zioten, eta lehen *Ama Lur*-i edo Ediliri diruz lagundu zion zenbait jendek utzi zion laguntzeari. Boikota egiten hasi ziren Ediliri, eta bertatik desagertzen. Eta batzuk desagertzen joan ziren neurrian, jende gazteagoarekin joan zen betetzen; birsortze bat egon zen, ekintzaren bidez. Itxura zenez, ekintza hauek Ediliren sortzaileen asmoak ez zituzten betetzen: askotan «La casa de Troya» ematen zuen etxe hark.

Orduan izugarritzko mugimendua zegoen Edilin. Euskal Herri erdia hantxe ezagutu nuen. Kanpora begira ez dakit zer zela ematen zuen Edilik, baina Edili azkenerantz ni nintzen, eta ez nuen ezer egiten, atea zabaldu besterik. Jendeak multikopista behar zuela edozein panfleto botatzeko, eta ni beldurrez ibiltzen nintzen. Edozein gauza galdetzeko, denak pasatzen ziren handik. Garai biziak ziren, dena pil-pilean zegoen.

Algortako lau lagun, Algortako lehenengo ikastola zabaldu zutenak, asko ibili ziren Edilin. Gotzon Garamendi, Iñaki Azkargorta, Juan Mari Flores eta Rikardo Manzano. Lauak ezkontuta, lauak saltzaileak, taldean funtzionatzen zuten: irabaziak bateratuz bat liberatzen zuten euskal kon-tuetan lan egiteko. Ediliren berri jakin eta niregana etorri ziren. Geroztik, beti inguruan ibili nituen: hauekin joan nintzen Donostiara Carlos Santamariarekin hitz egitera. Ikastolak sortzen hasi zirenean, Algortakoekin ibiltzen nintzen hara eta hona. Banekien, bat behintzat, ETAKoa zela. Baina ni libre sentitzen nintzen.

Garai hartan egoitzaz aldatu genuen, Jose Luis Etxegarairen iniziatibaz. Ediliren egoitza txiki geratu zela eta, Diputazio kaleko etxebizitza handi batean sartu ginen, nik ez dakit nork ordainduta. 1966 edo 1967. urtea zen.

Ediliko juntakideak ozta-ozta biltzen ziren. Jende artean, baina bakarrik sentitzen nintzen. Diputazio kaleko egoitzan geundela, behin Josu Arenaza etorri zitzaidan Txomin Saratxagarekin, esanez *Zeruko Argia*-n horrelako artikulu *sozialistoideak* argitaratzen zirela, eta neurriak hartu beharko nituela, bestela Bizkaian kontra egingo ziotela *Zeruko Argia*-ri.

Baina zu ez zenbiltzan *Zeruko Argia*-n.

Bai eta ez. *Zeruko Argia* zabaltzeko ardurua hartua nuen Bizkaian. Esan dudanez lehen ere esku hartzea izan nuen Getaria kalean. Harpidedunak egin eta publizitatea bilatzea zen nire lana. Baina inolako kargurik ez nuen. Beste kultur ekintza bat bezala hartua nuen. Josu Arenazari-eta esan nien beraiek idazteko eta nik ahalegina egingo nuela idazten zuten guztia *Zeruko Argia*-n argitaratzeko, baina ez zuten idazten.

Agur aldizkaria ez zen artean ateratzen?

Gero atera zuten.

Ama Lur-en kontra ere ez dakit zer zeukatela eta orduan Etxegarairekin jarri nituen harremanetan.

Gorbean gudarien komandante izandako EAJko batekin egin nuen ustekabeen topo Bakion eta, kafea hartzen

◆
«Jakín nuene
EAJn Edilire
kontra zeude
ahaleginak e
nituen jakite
zergatik»

ari ginela, Ediliren eta Alderdiaren artean zer gertatzen ari zen galdetu nion. Etxegarai eta Idoeta zirela arazo erantzun zidan. «Hor dauden bi horiek ez dakit nondik dabil-tzan», esan zidan. Baina ez zidan esan garbi zer zuten bi horien kontra. Nik Ajuriagerrarengana jo beharko nuela adierazi nionean, Ajuriagerra berezi samarra zela eta Lucio Artetxerengana joateko esan zidan. Joan nintzaion Santanderreko herriska batera —uda zen—, eta hitz egin zidan hauei buruz: ezkerreko joera zutela, beste alderdi politikoren bat sortzeko gogoia ote zuten susmoa zutela, eta badaezpada ere argi egon behar zela...

Beste behin urretxuar eta eibartar batek deitu ninduten, Elorrioren elkartu ginen, eta esan zidaten Etxegarai eta Idoeta bota egin behar nituela handik: «Botatzen badituzu laguntza osoa izango duzue, baina botatzen ez badituzu, gerra. Zuk ere gerra izango duzu». Hori zen giroa, eta ni hor nenbilen orekak egiten. 1967-68 ingurua izango zen.

Leopoldo Zugaza ere beti gauza bera errepikatzen ari zitzaidan: «kontuz ibil zaitez horiekin», «kartzelan bukatuko duzu»... Ez nion kasurik egiten. Inori ez nion kasurik egiten. Inoiz nitaz baliatu ziren —etxean norbait gordeztea, nire telefonoaz baliatzea, Iparraldera paketeren bat eramatea...— baina ezjakinarena egiten nuen.

Nik garbi jokutzen nuen, ez nuen politikaz hitz egiten inorekin. Eta ahal zen gutxiena jakiten nuen, ez nuen galdetzen hau nor zen eta bestea zertan zebilen, ez nintzen sartzen ezertan, eta horrek lasaitasun bat ematen zidan. Horrek ez du esan nahi konpromiso guztietatik libratzen nintzenik.

Azkenean nola konpondu zenuten Idoeta eta Etxegarairen gai hori?

Etxegarairekin argi eta garbi hitz egin nuen, eta berak utzi zuen. Beste nahaspila batzuek zituen bere aldetik. Baina arazo hori etorri orduko Edilikoa galdua zegoen. Gauza bata egin edo bestea egin hori zuzentzerik ez zegoen.

Giro horren erdian, Ediliko Ezpeletak esan zidan Ajuriagerrarengana joan beharko genuela, konpondu egin behar genuela. Ez nuen joan nahi, joate hutsa politikan sar-

tzea zela, baina azkenean joan egin behar. Ezpeletak galde-tu zion Ajuriagerrari ea Ediliren kontrako jarrera hori berak emandako mandaturen batengatik ote zen. Gai horretan ezertan ez zela sartu erantzun zion Ajuriagerrak, baina gauzak hain nahasita zeudenez, etorriko zela eguna zerbait esan beharko zuena. «Erabaki bat hartu beharko dut», esan zuen. Ezpeleta erreguka ibili zen: «Itxoin ezazu pixka bat», «hau konponduko dugu»... Konponbidea jartzearen Ezpeletak proposatu zuen nik aldizka, hilean behin edo, txosten bat pasatzea Ajuriagerrari, azalduz zer bilera mota egiten ziren, nortzuk egoten ziren, zer tratatzen zen eta abar. Nik ezezkoa eman nuen. Ni politikan ez nintzela sartzten eta ezetz. Ajuriagerrak ere ez zuen indarrrik egin txosten horiek jasotzeko. Eta ezezkoan, azkenean.

Zertan geratu zen azkenean Edili?

Edili elkarte anonimoa zen orduan, eta Etxegarai etorri zitzaidan asoziazio bat sortzea proposatuz. Lege bat zertorrela asoziazioei buruz, eta gure asmoetarako asoziazioa zela egokiagoa. Matximentan bazkari bat antolatu zen Edilikoan eta euskalgintzako beste batzuen artean, eta han sortu zen Euskerazaleak asoziazioa. Tokiz ere aldatu egin genuen: Diputazio kaletik Sendeja kalera. Julen Madariagaren aitak, Madariaga arkitektoak, doan utzi zuen egoitza Euskerazaleak egiteko. 1968. urtea zela uste dut.

Edili desagertu egin zen Euskerazaleak sortzeko?

Dena batera zegoen, nahasketa bat zen.

Behin Ezpeletak esan zidan, batera eta bestera mugitu gabe, Bilbon egon behar nuela, geldirik. Ikastolen mugimendua zela-eta ni batetik bestera ibiltzea ez zuten atsegin. Haserre esan zidan. Bronka izugarria entzun nuen. Garbi ikusi nuen ez zirela fio nirekin. Edo Ediliren asmoak ez zetoze nik egiten nuenarekin bat. Eten bat zegoen. Ni aldi baterako konjelatzea nahi zutela iruditu zitzaidan.

Hasi ginen Euskerazaleakekin. Kultur asoziazio bezala jaio zen. Ez Edili bezala liburu argitaratzaile gisa. Zerbait zabalagoa zen. Idazkari izendatu ninduten eta batzorde bat antolatu zen. Batzordearen presidentea Jesus Oleaga zen, Nazario euskaltzainaren semea, beste bat Montiano,

Leopoldo Zugaza ere bai, Urkijo bat ere bai, Jose Luis Zubizarreta, ni ere bai... Hasi ginen ezagunak zirenei bazkide paperak bidaltzen. Bizkaian ehunen bat bazkide egin ziren. Bizkaian egin zen, baina Gipuzkoan ez dut uste.

Baina Euskerazaleen lehenengo Batzar Nagusian kanpoan utzi ninduten. Batzarra baino lehenago Leopoldo Zugaza etorri zitzaidan, Jesus Oleaga eta Montianoren partez, Euskerazaleetatik dimititzeko eskatuz. Bitartekaririk ez nuela ametitzen, eta beraz, ezjakinarena egiten nuela esan nion. Hurrengo bileran gaia atera nuenean, Montianok esan zuen sektore batzuk zeudela nire eta Jose Luis Bengoaren kontra, behin betiko batzorde berria aukeratu beharra zegoela Biltzar Nagusian, aukeraketan horretan gu kanpoan geldituko ginela eta guk lotsa hori ez pasatzearren proposatu zidala dimititzeko. Nik esan nion Euskerazaleak sortzerakoan politika presioetatik kanpo jokatzeko erabakia hartua zegoela eta ikusten ari nintzenez hasi aurretik dagoeneko politikatik zetozen presioen menpean jokutzen ari zela.

Bilera Hotel Carltonen egin genuen, bazkide guztiak deituta. Behin-behineko batzordean geunden denok aurkeztu ginen hautagai. Lehendabizi jaiki zena, kontra, Bermeoko Ormaza izan zen. Gehiegi ginela batzorde baterako, eta hamar beharrean zortzi nahikoa zela, eta kanpora Jose Luis Bengoa eta ni. Ondoren Beistegik hitz egin zuen: hura ere kontu berarekin. Guztiek era horretan hitz egin zuten, eta nire alde hitz egin zuen bakarria Algortako taldeko bat izan zen: Iñaki Azkargorta. Ikastolen alde lan gehiena egin zuena alde handiarekin ni nintzela eta abar. Botazioa egin zen eta Jose Luis Bengoa eta ni bazterrean gelditu ginen.

Edili ba al zen orduan?

Edili azkenetan zen. Ezpeletak niri sermoia bota eta hiru egunera hila aurkitu zuten etxean. Hor gelditu nintzen, ez nuen ikusten irteerarik, eta erabaki nuen alde egitea. Dena bertan behera utzi eta, inori agur esan gabe, utzi nuen. Deitu ninduen bakarria Concha Goiri izan zen. Agurtzerakoan esan zidan Ajuriagerrarekin hitz egingo banu, huraxe litzatekeela konponbidea. Baina nik uzteko erabakia hartua nuen.

Ediliren izena Oñatibiarrek hartu zuten, Oñatibiarekin zegoen zor baten truke. Horrela, Edilik oraindik jarraitzen du Donostian.

Ediliko jende bera zen Euskerazaleaken?

Edilik bultzatu zuen baina gero Ediliko jenderik ez zegoen Euskerazaleak elkarteko batzordean.

Zuk utzi eta zertan jardun zuen Euskerazaleakek?

Gero euskara batuaren kontra nabarmendu zen. Abeltxe-eta arrimatu ziren talde horretara.

IKASTOLEN SORRERAN PROTAGONISTA

Edilitik zer lan egin zen ikastolen sorrera horretan?

Algortako taldearekin aritu nintzen ikastolen sortzean laguntzen. Bi eratarata egiten zen. Edo zu joaten zinen herri batzuetara, Zornotzara adibidez, eta ezagunen batzuei proposatzen zenien talde bat osatzeko ikastola sortzeko helburuarekin. Edo bestela, herritik deitzen zintuzten: asmoa bazutela eta laguntza emateko, zer egin zezaketen, beste herritan zein esperientzia izan zituzten, paperak nola egin behar ziren... Hitzaldi batzuk ematen genituen, gurasoei konfiantza ematen saiatu...

Zein ibiltzen ziren lan horietan, zutaz aparte?

Bizkaian herriz herri, ez asko. Indarra Gipuzkoan aurkitzen nuen, aurreratuagoak zeuden eta.

Julita Berrojalbiz ez zen ibiltzen horretan?

Elkarrekin maiz egoten ginen. Julita Berrojalbiz Bilbo inguruan ibiltzen zen gehiago, Santutxu zela, Deustua zela, Sestao... Harreman onak nituen, baina pertsonalak.

Sorrera garaian zein izan ziren zailtasun handienak?

Beste kultur erakunderik ez zegoen. Euskaltzaindia bakarrik. Baina Euskaltzaindia beste mundu bat zen. Euskaltzain urgazle egin ninduten, baina Euskaltzaindiarekin ez nuen beste harremanik izan.

Euskal kontuetarako liberatua agian ni bakarrik nintzen, ez zegoen beste inor. Hasieran Oñatibiarekin-eta

umeentzako ipuinak eta argitaratzen ibili ginen, baina gero ikastolen munduan murgildu nintzen erabat, Ediliko nagusien asmoak beste batzuk ziren arren. Orduan, herriz herri ibiltzen nintzen jendeari laguntzen, Edilik izen bat zeukan eta. Nik neuk garbi nuen euskararen onerako hori zela lanik beharrezkoena.

Ikastolak gauza txikiak ziren orduan. Nahikoa zen hiru lagun biltzea adore pixka batekin ikastola bat sortzeko. Berdin zitzaigun edozein toki, txabola bat izanda ere.

Modu klandestinoan ibiltzen zineten, edo dena agerian egiten zenuten?

Klandestinoa ez zen. Ondarroan, adibidez, hustu berri ziren eskola zaharretan jartzea pentsatu zen ikastola, eta alkatearengana neu joan nintzen baimena eskatzera. Alkateak ez zuen kontra egiten. Barrutik beste zerbait pentsatuko zuten, baina agerian inor ez zen kontra jartzen. Inspektoreak eta beste gauza bat ziren, baina herriko alkateek ez zuten agerian kontra egiten. Berdin egin nuen Ermuan. Neu joan nintzen alkate karlistarengana. Igorreko alkatearekin ere berdin: Sabino Arana izenekoa zen, erraztasun guztiak eman zizkidan. Gurasoekin bilerak udaletxeko aretoan bertan egiten genituen Igorren.

Lege aldetik arazorik ez zenuten izan irekitako ikastolekin?

Zera handirik ez. Legerik zegoenik ez zen pentsatu ere egiten. Horren apal agertzen ziren, horren txiki ziren, utzi egiten zigutela ematen zuen. Eta gero, handitu zirenean, jada beranduegi zen. Garapenik ekar zezakeenik ez zuten ikusi ere egin. Neuk ere ez nuen pentsatzen horrelako garapena izango zutenik ikastolek.

Herriak berak ikusi zuen ikastolen sena: ikastola izena bera, andereñoa bera ere mito bat bihurtu zen Euskal Herri osoan. Hori izan zen Euskal Herriko auzolanik bikainena.

Ikastolen arteko bilerak Tolosan hasi zenituzten, ezta?

Oso gutxi elkartzen ginen Tolosan, sei bat besterik ez. Uste dut andoaindarrak zirela denak, gainera. Accion Catolicako etxe baten azpian biltzen ginen, eta kontuz ibili

behar, 1964-65 ingurua zen. Gero Loiolan ere egin ziren bilerak baina nik ez nuen parterik hartu.

Gero Urretxun elkartzan hasi zineten. Zein biltzen zineten eta zer egiten zenuten?

Azkenengoz ez ginen denok biltzen. Donostia, Hernani, Pasaia eta beste bailara batzuetakoak ez ziren agertzen. Ikastolen munduan erdibitze bat sumatzen zen.

Informazioa trukatzan genuen. Antolamendu ofizialik ez zegoen, baina ikastolen arteko bilerak ziren. 1966an edo hasi ginen bilerak egiten. Urretxukoa hasi zenerako ikastola batzuk martxan zeuden. Azkenerako 40 bat lagun edo biltzen ginen. Urretxuko bileretan mahaiburu Jazinto Fernandez Setienek egiten zuen, eta behin mahaiburu ni izatea proposatu zidan, gauza guztietan aurrean beti apaiak ibiltzea ez zelako itxura. Baietz esan nion.

Urretxun bilduak ginela, jakin genuen Meliton Manzanos hil zutela, eta jakin bezain laster desegin bilera eta etxera segituan. Kontrolean gelditu ninduten Elgetan. Eta gerora jakin dut egun berean Paulo Agirre eta beste talde bat beste nonbait zeudela bilduak egun eta ordu berean. Ordurako bi talde nabari ziren ikastolen munduan. «Ley de excepcion» indarrean izan zen bitartean ez ginen bildu.

Talde batek Gordailu sortu zuen 1969 edo 1970ean. Ikastoletako materiala sortzen hasi ziren, eta aldizkari bat ere bai. Beste talde bat, berriz, Federazioa sortzeko asमतan zebilen, eta tirabira etorri zen bion artean.

Zein ziren Gordailuren eta Federazioaren arteko diferentziak?

Filosofia ezberdina zen bai ikastolen izate eta bai pedagogia aldetik ere, eta nola ez, estrategian ere. Nahiz eta azkenik diferentziak bereziki testugintza arazoan trinkotu.

Konponezinak zeuden?

Azkenik Federazioak hartu zuen gehiengoaren indarra.

Eskolaren sekulartasunari buruzko eta erlijioaren pisuari buruzko eztabaida ere izango zen tartean...

Dударик ez. Hasiera-hasieran ez zen hori nabaritu. Lehenengo ikastolak hasi zirenean ez zen hori azaleratu, ezta

planteatu ere, baina gero, 1967, 68, 69 urteetan, bai. Ikusten zen Franco hiltzen zenerako jendea bere posizioak hartzen ari zela. Alderdi politikorik ez zegoenez, jokabide eta iritzi guztiak ikastolen mugimenduaren inguruan trinkotzen ziren. Bakoitzak bere jarrerak hartzen zituen. Ikusten zen zer zetorren.

Ikastolak sortu bai baina ez zen ez estatuturik ez paperik egiten, hierarkiarik ere ez zegoen, eta horregatik normala da gero eztabaida horiek sortzea. Antolatu eta eredu bat aukeratu beharra etorri zen: zer partaidetza izan behar zuten irakasleek, zer gurasoek, norenak ziren ikastolak, semeak herriarenak zirela eta ez zirela.... Derrigorrez sortu behar zen barne eztabaida. Eztabaida horien guztien emaitza da gaurko ikastolen eredia.

Azken batean, iraultza edo erreforma, horixe bera ari zen eztabaidatzen ikastoletan ere. Gizartean bertan gertatu zen arazo bera eztabaidatu zen, orokorrean begiratuta.

◆ **Andereñoak prestatzeko ikastaroak izan ziren.**

◆
i talde zeuden
ikastolen
nduan. Azken
batean, gero
Gordailu eta
derazioa sortu
zutenak»

◆
Lehendabizikoetariko ikastaroak Loiolan egin ziren. Oñatibiatarrak eta Joxe Lasa sartu ziren hor. Katalan batzuk ekarri zituzten. Gipuzkoarrak egin zituzten horiek eta gu ez ginen izan. Ikastaro horietan joera kontserbadorekoak bildu ziren. Gero, Federazioa bera ere hasi zen ikastaroak antolatzen. Geroago, irakasleek esan zuten beraiek antolatuko zituztela, eta irakasleen elkarte bera izan zen eratzaile.

◆ **Udalekuetan ere ikusi ziren joera desberdintasunak?**

Barrian hasi ziren. Han monja txiro batzuk zeuden, euskaldunak, eta lurrak zituzten. Barriara gipuzkoarrak etortzen ziren hasieran. Gero, monjekin hitz egin eta bizkaitarrak ere sartu ginen beste txanda batean. Tirabira batzuk egon ziren, eta Donostiara deitu ninduten. Ea zer dela eta sartu ginen Barrian. Epaitu egin ninduten hantxe Maritxu Barriolak, Xabier Goenak eta abarrek. Diru bat

emanik konpondu zen arazoa, eta bizkaitarrek ere Barriara joaten segitu zuten.

Ereduen artekoaz gain, lurraldeen arteko lehia ere bazen orduan.

Baita ere. Gipuzkoako bileretara ezin izaten nuen bizkaitarrik eraman. Hor barnean bazegoen mesfidantza bat Gipuzkoarekin. Eta azpi-azpian uste dut ez zela bakarrik lurralde gorabehera, baizik eta politikarena eta ikastolen izatearen ikuspegiarena. Bizkaitik ni bakarrik joaten nintzen Gipuzkoako bileretara.

Aseguru etxe bat sortu zenuten, diru iturri izateko asmoarekin.

Hasi ginen ikastoletarako dirua nola atera pentsatzen eta nik lagun bat nuen oso jatorra, arratiarra, Segundo Gorostiza, Mutua General de Seguros-en lan egiten zuena, eta hark esan zigun zergatik ez genuen aseguru agentzia bat sortzen. Ikastolen inguruan hainbeste jende hasi zela mugitzen, zenbat poliza egin zitezkeen eta horko komisioak bilduz dirutza egin zitekeela... Ziur S.L. antolatu genuen, bazkide bakoitzak bostehun pezeta jarriz. Hasi ginen poliza batzuk saltzen, polizetako komisioa partikular batentzako beharrean euskararentzako izango zela eta abar. Baina ez zuen emaitzarik eman. Lau katu ginen eta horretarako jendea behar zen, profesionaltasuna.

IRUÑEKO SAN FERMIN IKASTOLAN ZUZENDARI

Iruñera 1970ean etorri zinen. Parentesi bat badago hor, Gasteizen pentsua saltzen egin zenueneko, euskararen mundutik aparte.

Andoni Esparza Funcorreko gerentearekin gaizki bukatu arren, berriz makurtu nintzen harengana Edili utzi nuenean. Bizibeharra. Euskalduna izeneko nekazaritza eta abeltzaintza kooperatiba sortua zuen Nafarroan, eta lana eman zidan, Araban pentsua saltzen. Gasteizera joan ginen bizitzera. Han ez nuen ezer jakiterik izan nahi ikastolen munduaz, nahiz eta ezagunak izan mundu horretan sartuak zeuden batzuk: Izaskun Arrue, Josu Zubiaur, Josu

Sanchez... Erreta nengoen. Eta han aritu nintzen Araban, herriz herri eta ukuiluz ukuilu, zerrikume artean, neretzako pentsu bila, pentsua saltzen. Araba osoa ezagutu nuen.

Eta familia, zer?

Hori beste historia bat da. Nire emazte Juliri egin beharko zenioke beste elkarrizketa bat, eta nirea baino aberatsagoa litzateke. Egiazko historiaren alderdi bat eta protagonistak ez dira idatzietan agertzen; ondoko soto isilean gordetzen da historiaren legamia.

Nolatan joan zineten Iruñera?

Jorge Cortesek deitu ninduen Iruñeko ikastolatik. Hemengo lehenengo ikastoletako suspertzailea zen Jorge Cortes. Principe de Vianan zebilen. Nafarroako ikastolak zirela eta, lehendik bizpahiru aldiz egona nintzen berarekin Iruñean. Uxue ikastola zatitu eta Paz de Ziganda eta San Fermin sortu zirenean, zatiketa horren ondorioz deitu ninduen San Ferminen zuzendari izateko. Baietza eman nion eta hona etorri nintzen. Ordura arte bezala, herriz herri suspertzaile lana egiteko eskatu zidan. Baina gerora San Ferminen ito egin ninduen erabat, eta ezin izan nuen jarraitu.

Zerekin egin zenuen topo?

270 bat ikasle zeuden etorri nintzenean. 12 bat irakasle. Horietarik 6 edo 7 inolako titulurik gabekoak. Giroa ona, oso onartua izan nintzen. San Fermin ikastolakoak apirilean Verbo Divinora joan ziren, eta ni 1970eko abuztuan heldu nintzen, hurrengo ikasturtea prestatzera.

Zu etorri zinenean, Nafarroako ikastolen panorama zein zen?

Lizarra, Etxarri, Leitza, Elizondo eta Tafalla 1970ean sortuak dira. Olazti lehenagokoa. Altsasu 1971koa. Leitza 1968an ireki zen, baina hiru hilabetera itxi zuten. 1970. urtea bizi-bizia izan zen ikastolen munduan Nafarroan.

Baimenik bazuen San Ferminen etorri zinenean?

San Fermin eta Paz de Ziganda biak zeuden baimenik gabe. Agintarien aurrean izenik txarrena San Ferminen zuen: politika ezkertiarren karga guztia zeraman.

Baimena lortu zen, baina gobernadoreak baldintza bat ipini zuen: kendu Ramon Urmeneta eta Javier Cunchillos lehendakari eta lehendakariordetzatik, eta horien ordez Miguel Javier Urmeneta presidente eta Estanis Aranzadi presidenteorde izendatzea. Asanblea bat egin zen eta aldateta egin. Ofizialki aldatu zen, baina barne funtzionamendurako berdin jarraitu genuen. Miguel Javier bilera batera-edo baino ez zen etorri. 1970ean bertan, abenduaren 3an, lortu zen baimena. Paz de Zigandakoak azaroaren 15-20 inguruan. Nafarroako lehendabiziko ikastola legalizatuak izan ziren.

Amadeo Marco diputazioburuak zein jarrera izan zuen urte haietan ikastolekin?

Beste probintzietako agintariekin konparatuz, Nafarroako Diputazioak jarrera hobea zuen euskararekin. Alde handia zegoen nik Bizkaian ezagutu nuenarekin. Diputazioak berak Principe de Viana erakundearen barruan sortu zuen erakunde bat euskararen sustapenerako, eta hor sartu zen oso jende euskaltzalea: Urmeneta diputatua zen buru, Jose Maria Satrustegi, Jose Maria Lasarte, Joxe Migel Oreja pilotaria, Jorge Cortes, Pedro Diez de Ulzurrun, Karlos Garaikoetxea...

Amadeo Marcok babestuta sortu zen?

Bera buru zela sortu zen. Hortik hasi ziren herrietan euskal jaiak eta sariak.

Zuei ikastoloi erraztu zizuen lana?

Geuri ez, baina gero hasi ziren ikastola berriei bai. 1970eko lege baten bidez, Diputazioak baimena eman zion Principe de Vianari bere eskolaurreko «eskolatxoak» sortzeko. Orduan hasi ziren ikastoletako eskolaurreak Diputazioak baimenduta, eta ordainduta. Gipuzkoarrak harrিতuta zeuden.

1963an ikastola sortzeko lehenengo pausoak eman zirenean ere, gipuzkoarrak harrিতuta zeuden alkateak —orduan Miguel Javier Urmeneta zen— emandako erraztasunekin. Hala ere ikastola hau ireki zen goiz berean itxiarazi zuen Gobernadoreak.

Guardia Zibila urtero etortzen omen zitzaizuen.

Urtero etortzen ziren; irakasleen zerrenda hartu eta galdezka hasten ziren: nortzuk utzi zuten ikastola, nora alde egin zuten, nortzuk ziren berriak... Kontaktua ona bage-nuen hala ere guardia zibilekin. Fernando Zibiriain, ikastola-ren sortzaile eta ikastolan idazkari, guardia zibilen semea zen. Seme-alabak zituen ikastolan. Baina hala ere, Guardia Zibila irakasleriaren herri guztietan aritzen zen araketan eta informeak jasotzen. Hala nitaz ere, bai Aretxabaletan eta bai Elorrioren. Eta jakin ahal izan nuen gainera ze nola-ko kontrako espedientea nuen jaso Elorriotik.

Paz de Zigandarekin zer moduzko harremana?

Oso harreman txarrak ziren orduan. Borroka gogorra izan zen zatitu zuena.

Pedagogian alde handiak zeuden?

Uxue ikastolan adostu ezinako jarrerak zeuden, bai erlijio aldetik bai ideologia aldetik. Paz de Zigandara joanda-ko taldea oso homogeneoa zen, denak joera berekoak. San Fermin denetarikoa zen. Filosofia aldetik oso pentsamolde desberdinak zeuden, bai antolamenduari buruz, bai pedagogiaz, bai umeen askatasuna zela eta ez zela... Ikastola hori ez zegoela zuzentzerik pentsatu ere egin nuen une batean. Egoera horretan, Ramon Urmenetari adierazi nion nere kezka joera desberdintasun eta proiektu bakarraren gabeziari buruz —ez baitzegoen ezer idatzita—. Honek denok kontsentsuatuko genukeen proiektu bat lantzeko eskatu zidan. Egin eta denek izenpetu zuten, irakasle guztiak eta gurasoak. Aldi baterako balio izan zuen.

Anbigua izango zen, beraz.

Ezin anbiguoagoa. Aldi baterako euskaria hori izan zen. Gero etorri zen berriz zatiketa, ORT bultzagile zela, Udala Ikastolaren sorrerarekin. 1977-78an gertatu zen. Guri inork abisatu gabe ibili ziren udal ikastola berrirako matrikulak egiten. Besterik gabe, urtarrilean 165 umek alde egin eta desagertu zi-

◆
nparatuz beste
probintzietako
agintariekin,
Nafarroako
Diputazioak
«ara hobea zuen
euskararekin»

◆

ren San Ferminetik, eta publikoa sortu. Matrikula berriro zabaldu genuen. Garai hartan 800-900 ikasle izango genituen.

Gero Blanca de Navarra ikastola sortu zen.

Ahal genuen baino jende gehiagok ematen zuen ize-na San Ferminen. Eta kanpoan gelditzen zirenei irtenbidea ematearren sortu zen Blanca de Navarra 1974an.

Arrotxapean ere sortu zen ikastola. Orduan, Blanca de Navarra eta Arrotxapeakoa elkartu eta Herri ikastola sortu zuten. Baina batzuk —65 haurren gurasoak— ez ziren gustura Herri ikastolako joerarekin, berritzailea eta kontrolik gabea baitzen, eta San Ferminen sobera gelditutako beste batzuekin elkartuz, Jaso ikastola sortu zuten 1980an.

Orduan, Jaso sortu zenean: San Fermin, Ziganda, Munizipala, Herri eta Jaso. Bost ikastola.

Gero beste bat sortu zen, Hiru Herri, 1980an. Uharte, Atarrabia eta Burlataren artean. Honek azkenean bat egin zuen publikoarekin.

San Fermineko ikastolan gero politikan ibilitako asko ibili zela aipatu duzu...

Patxi Zabaleta zegoen ni heldu nintzenean, Karlos Garaikoetxea lehendakari izan zen hiru urtez-edo, eta garai berean Iñaki Aldekoa lehendakariorde. Jose Antonio Urbiola ere juntakoa izan zen. Alfredo Jaime eta Javier Chorraut Iruñeko alkate izandakoak, Perez Balda, Iturbe, Arraiza kontseilaria eta beste asko izan ziren San Ferminen.

Zuk proiektu bat egin zenuen, onartu zen, baina urteak aurrera joan ahala, hain sentsibilitate desberdineko jendea egonda, zer moduz funtzionatu zuen?

Urte pare batean behintzat ezkutu bat zenuen, baina gerora ez zuen ezertarako balio izan. Berdin zen eduki edo ez eduki.

Zu EAJko afiliatu izatea onerako edo kalterako izan zen?

Inork ez dit ezer esan horregatik. Alderdi politiko baten izenean sekula ez nuen pauso bat eman. Nolanahi, ni-

re jokabidean bai nabaritu behar zen zein alderditakoa ezin nintzen izan.

Nafarroako Federazioaren sorreran zerikusirik izan zenuen?

Bai, lehendabizi bai, nahiz gero atzean geratu. Gipuzkoako Federazioaren sorreran ere ibili nintzen.

Gero garai batean San Ferminako oso kritiko izan zineten Federazioarekin.

Bai. Ikastolan egonezina eta tentsio politikoak baziren, eta gauza bera Federazioan. Guk Verbo Divinoko etxea eta lurak erosi genituenean, batzuk kontra agertu zitzaizkigun. Ea zer uste genuen, elitistak ginela, kapitalistak... Legeztatzeaz eta pedagogiaz ere eztabaidak izan genituen. Gauza asko konta daitezke.

Zenbat urte egin zenituen San Ferminen?

Hamalau urte.

Orain ikastolen historiaren dokumentazioa biltzen ari zara.

Egunero etortzen naiz Federaziora, pare bat ordu edo hiru, eta etxean ere bai. Ikastola utzi eta gero, jubilatuta, lau bat urtez EAKo idazkari izan nintzen.

Konfederaziotik sortutako ideia batetik hasi zen hemengo lana, formalki. Joseba Intxausti jabetu zen ikastolen historiari buruz artxibategi bat osatzearen beharraz, eta ni ipini ninduten Nafarroako dokumentazioa biltzen. Zerbait bildu da, artxibatu ere bai, eta azken batean idazten ere hasi nintzen. Momentu honetan idazten ari naiz. San Fermineko historia idatzi dut, Tafallako liburuska, Altsasukoa, Etxarrikoa, Lesakakoa, Berakoa eta Iruñeko Jaso ikastolakoa.

Hasierako andereño eta beste jende batzuekin elkarriketak ere grabatu ditut.

Euskal Herri osoko dokumentazioa ari zara biltzen?

Ez, Nafarroakoa bakarrik. Baina eskura etortzen zaidan dena aprobetxatzen dut. Nahi duenak lagundu badaki nora bidali. ♪